

Peti Lehel – Kiss Tamás

A romák munkaerő-piaci helyzete egy Kis-Küküllő menti településen

Ázog társadalmi és gazdasági szerkezete

Ázog (álnév) a Kis-Küküllő völgyében, a folyó középső szakasza mentén fekvő kistelepülés. Közigazgatásilag Maros megyéhez tartozik. A szűkebb régió, ahol a vizsgált település fekszik, több vonatkozásban is határterületet alkot: a Kis-Küküllő kistáj a Székelyfölddel és a Királyfölddel érintkező zónáját képezi.

A Kis-Küküllő völgyét vegyes felekezeti és etnikai szerkezet jellemzi.¹ A folyó déli oldalán a román, magyar és roma etnikumok mellett jelentős szász népesség élt, több településen is kizárólagos többséget képezve.² A szász közösségeket ugyan a hetvenes években beinduló elvándorlás gyakorlatilag felszámolta, szimbolikus jelenlétük (emlékük) ma is meghatározó a kistáj (vagy legalábbis bizonyos elitcsoportok) önreprezentációjában.³

A községközpont fontos útvonalak kereszteződésében fekvő, a régió falvaihoz mérve kiemelkedő infrastruktúrával, gazdasági potenciállal rendelkező település. A községhez tartozik még négy falu: (Ázoghoz képest) Keletre egy magyar lakosságú, történetileg a Székelyföld részét képező település, valamint egy jó gazdasági helyzetben levő, a főút mentén fekvő, magyarok által lakott település; Délre egy egykor szász többségű, mára többségé-

1 Lásd Peti Lehel: Gazdasági stratégiák és társadalmi viszonyok a Kis-Küküllő vidékén. In Bereczki Ibolya – Nagyné Batári Zsuzsanna – Sári Zsolt (szerk.): *Ház és ember 26. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve*. Skanzen, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 2014, 181–206.

2 Uo. 182

3 Szabó Á. Töhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi kistérségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2013, 200–201.

ben a Mócvidékről betelepedett románok által lakott falu, valamint egy román és roma vegyes lakosságú település.

1. táblázat. *A község etnikai összetétele a 2011-es népszámlálás szerint*

	Összes	Román	Magyar	Roma
Községközpont	1226	91	859	229
Ázog	776	118	427	136
Keleti szomszéd település 1	478	*	416	46
Keleti szomszéd település 2	1473	14	1432	-
Déli szomszéd település 1	228	156	34	29
Déli szomszéd település 2	708	455	6	222
Teljes község	4889	835	3174	662

Jelmagyarázat: * = 0 és 5 közötti elemszám.

Forrás: Statisztikai Hivatal

A községhez tartozó települések közül az Ázogtól délre fekvő két település helyzete a leginkább periférikus, mivel ezek a főutaktól távol esően, a Királyföld irányában vezető, rossz állapotban levő, gépkocsival csak nehezen járható utak mentén helyezkednek el. Ugyanez mondható el a nem a főút mentén fekvő egyik déli településről is. A Kis-Küküllő völgyéről összességében elmondható, hogy a folyó déli részén fekvő falvak vannak a leginkább hátrányos szociális helyzetben. Az itt fekvő falvak egy részébe a százok németországi kitepedését követően gazdaságilag nehéz helyzetű, román nyelvű roma lakosság költözött, jó néhány településen abszolút többséget alkotva.⁴ Ázog esetében előny a főúttól és a községközponttól levő viszonylag kis távolság és a jó minőségű aszfaltút, amely nem kis mértékben a településen működő kenyérgyár által lebonyolított teherautó forgalom szempontjából is fontos infrastrukturális előnyt képez.

A népszámlálási adatok szerint Ázog magyar többségű, de erősen vegyes népességű település. A 776 lakos közül 427 magyart (55 százalék), 136 romát (17,5 százalék), 118 románt (15,2 százalék) regisztráltak, és további 93 személynek (12 százalék) ismeretlen a nemzetisége.⁵ Az etnikai sokszínűség nem új keletű jelenség a faluban, ahol a magyar mellett korábban egy

⁴ Peti: i. m. 182.

⁵ Az „ismeretlen nemzetiségűekről” azt érdemes tudni, hogy utólag, a lakossági nyilvántartóból adták hozzá a népszámlálási adatbázishoz, vagyis nem arról van szó, hogy az ázogiak 12 százaléka megtagadta volna a választ.

jelentősebb román közösség is élt. Őket azonban a második világháború után lejátszódott urbanizációs folyamat a magyaroknál is nagyobb mértékben érintette – ahogy ez Szabó Á. Töhötöm szerint a vidék más falvait is jellemezte –,⁶ így mára ez a közösség jórészt idős emberekből áll, akiknek a gyermekei a térség városaiban élnek.

A falut felekezeti sokszínűség jellemzi. A legnagyobb felekezetek az ortodox, a református, illetve a katolikus. A magyarok hagyományosan a református és a katolikus egyház között oszlanak meg, míg a románok és a romák ortodoxok. Az ortodox egyház esetében azonban nem lehet hagyományos jellegről beszélni, mivel 1848 előtt a görög katolikus egyház volt jelen a faluban. Ennek korábbi hívei azonban 1989 után sem tértek vissza korábbi felekezetükhöz.

2. táblázat. *A vallási megoszlás a 2002-es népszámlálás és az Integro adatfelvétel alapján*

	2002-es népszámlálás		Integro 2014 adatfelvétel					
	Szám	%	Összes		Romák		Nem romák	
			Szám	%	Szám	%	Szám	%
Ortodox	272	34,6	232	38,3	186	63,1	46	14,8
Református	262	33,4	180	29,7	12	4,1	168	54,0
Római katolikus	169	21,5	119	19,6	35	11,9	84	27,0
Pünkösdi	51	6,5	45	7,4	45	15,3	0	0,0
Adventista	13	1,7	10	1,7	1	0,3	9	2,9
Görög katolikus	12	1,6	-	-	-	-	-	-
Jehova Tanúja	-	-	1	0,2	0	0,0	1	0,3
Felekezet nélkül	-	-	19	3,1	16	5,4	3	1,0
Összes	785	100	606	100	295	100	311	100

A három legnagyobb felekezetnek van temploma a faluban. A katolikus pap nem helyben él, csak a szolgálat idején tartózkodik a településen. A történelmi egyházak mellett két neoprotesztáns kisegyháznak is vannak hívei a faluban. A pünkösdi gyülekezet tagjai a romák, a Hetednapot Ünneplő Adventista Egyház hívei pedig a magyarok közül kerülnek ki. A népszámlálási adatok alapján, miközben ez utóbbi kisegyház már a két világháború

6 Lásd Szabó: i. m. 47.

között jelen volt a faluban, a pünkösdi gyülekezet megjelenése a kilencvenes évekre datálható.

Az Integro adatfelvétel alapján elmondható, hogy 2002 óta a falu vallási összetétele nem változott meg radikálisan. Nem került sor például nagyobb mértékű pünkösdi vagy adventista konverzióra (ez utóbbi amúgy is egy „megállapodott” felekezet). A reformátusok alacsonyabb és az ortodoxok magasabb aránya annak köszönhető, hogy miközben a romák esetében mindenkit igyekeztünk összeírni, a nem roma kontrollmintából kihagytuk a csak idősek (55 év fölöttiek) által alkotott háztartásokat.

Ellentétben a községközponttal, Ázognak meglehetősen szegényes az intézményes ellátottsága. A települést a községi tanácsban egy személy képviseli. Az óvodai és iskolai csoportok a községközpontban levő általános iskola alárendeltségében működnek. Az óvodások száma összesen 34. Eből 13 magyar, 21 román nyelven beszélő, amelyből 6 román, 15 pedig roma etnikumú. Az óvodában párhuzamosan működik román és magyar tagozat. Az iskolában szintén két tagozat működik. Az iskolás gyermekek száma 41, amiből 10-en a magyar, 31-en a román tagozaton tanulnak (utóbbiak közül 21 roma). A faluban két bolt és egy kocsmá működik.

Az állami gázvállalat a környező falvak lakosságának egyik legfontosabb munkaadója.⁷ A községhez tartozó falvakból a polgármester közlése szerint kb. 200-an dolgoznak a gázvállalatnál, közülük 30-40 személy ázogi (nem romák). A gázvállalatnál levő munkahelyek a (helyi viszonyokhoz képest) magas jövedelmet jelentenek, az itt dolgozó személyek a helyi társadalom legvagyonosabb rétegét képezik. Azok a területek, amelyeken a gázvállalat munkaegységei találhatóak (az ázogi határban elszórtan több helyen is), a Polgármesteri Hivatal tulajdonában vannak, amelyekért a gázvállalat komoly összegeket fizet be a község kasszájába.⁸

A helyben levő legjelentősebb munkahelyteremtő, a helyben csak „pékségként” emlegetett kenyér- és péksütemény gyár. A cég részvényeinek 60,6 százaléka a helyi születésű pékmester tulajdonát képezi. A jelenlegi sütőipari gyár elődje a szocializmus idején szövetkezeti formában működő pékség volt, amelyet a rendszerváltást követően a jelenlegi többségi cégtulajdonos, az egykori pékmester vásárolt meg 1992-ben. A vállalkozásba betársult egy németországi befektető, akinek jelentős szerepe volt a pékség infrastrukturális fejlesztésében. 2008-ban a jelenlegi többségi részvénytulajdonos meg-

7 Az egyik Kis-Küküllő menti „gázmező” a vizsgált település határrészeibe is átnyúlik.

8 A polgármester szerint azonban, ahhoz képest, hogy mekkora volumenű kitermelés zajlik a község határában, a régió modernizációs felzárkóztatása rendkívül alacsony fokon áll.

vásárolta a német befektető részvényeit. 2010-ben uniós pályázati forrásfelhasználással egy modern, a cégvezető közlése szerint kb. 320 személynek munkahelyet biztosító gyár jött létre. A céghez üzlethálózat is tartozik. Helyben, magában a gyárban 150-180 személy dolgozik, ennek kb. 60-65 százaléka helyi, a többiek a környező falvakból és városokból ingáznak vagy a városi üzletekben dolgoznak.⁹

A gyár ipari méretűvé való fejlődése nyomán a helyiek és a környékbeliek számára nagy mennyiségű munkahely teremtődött, ennek következtében a település korábbi agrárarculata fokozatosan megváltozott, az agrárium jelentősége a családok jövedelemszerkezetében visszaszorult. A helyiek agráraktivitása jórészt a ház körüli kertekben történő zöldségtermesztésben, saját élelmezésre történő állattartásban merül ki. Háztáji gazdálkodást meghaladó mezőgazdasági termeléssel jelenleg kb. 25 család foglalkozik, míg a megélhetés alapját képező mezőgazdasági termelésre csupán néhány gazda specializálódott.¹⁰

A helyiek tulajdonában levő ázogi földterületek egy jelentős részét egy, a községközpontban élő agrárvállalkozó bérlí (több száz hektárt tart művelés alatt, főként gabonát termeszt). Vállalkozása működtetéséhez szezonálisan nagyobb létszámú (5-10) roma napszámot foglalkoztat huzamosabb ideig.

Ázog esetében a helyiek számára egyrészt a község egyéb települései, másrészt a Kis-Küküllő mente, mint térség, harmadrészt a közelben levő, Marosszék „székelyként” reprezentált falvai jelentenek viszonyítási alapot. A települések státusát meghatározó legfontosabb szempont az elhelyezkedés, illetve az infrastrukturális ellátottság. Egyértelmű, hogy a Marosvásárhely-Segesvár főút mentén levő, lakosságszámát tekintve is nagyobb községközpont, illetve a főút mentén fekvő egyik keleti szomszéd falu a települési hierarchiában előnyösebb helyzetben van, mint Ázog. A községközpontban működnek a falu számára kulcsfontosságú intézmények. Az önkormányzat mellett az iskolának van jelentősége, ahova az 1-4 osztály elvégzése után be kell, hogy járjanak az ázogi (magyar) gyermekek. Kivéve a főút mentén fekvő magyar falut, a község más településeinél azonban Ázog magasabb státusú. Ahogy már említettük, a térség délen az egykor szászok lakta Királyfölddel érintkezik, és a délre eső települések egykor maguk is

9 A cégvezetővel készült interjú alapján.

10 Az agrárium szerepéről Ázog esetében, valamint a település gazdasági stratégiák szerinti rétegződéséről részletesebben lásd Peti Lehel: Megélhetési stratégiák egy Kis-Küküllő menti településen. In Kothencz Kelemen (szerk.): *Határjelek és hagyásfák. A hetvenedik életévébe lépő Bárbth János tiszteletére írott tanulmányok*. Türr István Múzeum, Baja, 2014, 374–388.

szász lakossággal rendelkeztek. A szász közösségek sok szempontból (gazdálkodás, életvezetés) mintaként szolgáltak a Kis-Küküllő mentén, és az etnikai presztízshierarchiának egyértelműen a csúcán voltak.¹¹ Mára azonban ezek a falvak „cigányosodtak el” a legnagyobb mértékben, így a szász múlt ellenére a státusuk alacsonyabb a magyar lakossággal bíró, tőlük északra levő falvakénál (így Ázogénál is).

Említésre érdemesek a helyi értelmiségiek válaszai, amelyeket a „milyenek az ázogiak?” kérdésre adtak. Egyik interjúalanyunk elmondta, hogy amikor egy szomszédos faluból Ázogra készült költözni óvónőnek, valaki megjegyezte, hogy „megy a pantallósokhoz”, azaz a „falusiasabb” jellegű szomszédos településről egy „urasabb” faluba fog költözni. Egy másik, a falut alaposan ismerő, de nem itt született értelmiségi a környező „székely” falvakhoz képest egy lazább életvezetésű, „könnyen bálozó, rosszabbul gazdálkodó” faluként jellemezte Ázogot.

A faluban a kollektivizálást megelőzően a 3-5 hektárra rugó birtokszerkezet volt jellemző (miként az erdélyi falvak többségében). 5 hektáron felüli területe csupán 3 családnak volt. A kollektivizálás erre a felaprózódott birtokszerkezetre alapozott paraszti gazdálkodást számolta fel, és egyben megszüntette a mezőgazdasági termelés dominanciáját az itt élők foglalkoztatottságában, legalábbis, ami a nem romákat illeti.

3. táblázat. A romák és nem romák elhelyezkedése 1989 előtt (1971 előtt születettek)

	Romák			Nem romák		
	Férfiak (N=28)	Nők (N=25)	Összes (N=53)	Férfiak (N=52)	Nők (N=59)	Összes (N=111)
Nem dolgozott	14,3	44,0	28,3	11,5	15,3	13,5
A helyi TSZ-ben	60,7	40,0	50,9	11,5	35,6	24,3
Állami mezőgazdasági vállalatban	14,3	16,0	15,1	7,7	10,2	9,0
Iparban, a településen	3,6	0,0	1,9	23,1	5,1	13,5
Iparban, más településen	7,1	0,0	3,8	38,5	27,1	32,4
Egyéb	0,0	0,0	0,0	7,7	6,8	7,2

A mennyiségi adatfelvétel tanúsága szerint a nem roma férfiak 62 százaléka dolgozott az iparban, és csupán 19 százaléka a mezőgazdaságban. A nők esetében a többség (46 százalék) a mezőgazdaságban dolgozott, és csu-

¹¹ Szabó: i. m. 190-192.

pán egyharmadnak volt ipari munkahelye. A roma férfiak esetében a mezőgazdasági alkalmazottak aránya 75, a nők esetében 46 százalékos volt. A roma férfiak 10 százaléka dolgozott iparban. Elmondható tehát, hogy Ázgon is az a Románia számos településén ismert képlet érvényesült, hogy miután a kollektivizálást követően a munkaerő az iparba áramlott, a TSZ az így keletkező hiányt egyrészt a női munkaerőn, másrészt pedig a romák munkába állításán keresztül igyekezett pótolni.

Az ipari munka többek számára a városokba való beköltözést jelentette. A beköltözők között (ahogy a térség más településein, illetve a Mezőségen is) elsősorban a románok voltak felülreprezentálva, ami a közösség gyors fogyásához és elöregedéséhez vezetett. Emellett tömegessé vált az ingázás. A fenti táblázat szerint a férfiak 39, a nők 27 százaléka ingázott, elsősorban Segesvárra és Dicsőszentmártonba, de néhányan akár Medgyesre is. Helyben a kollektív gazdaság mellett az azt kiszolgáló gépállomásnál voltak munkahelyek. Itt (a TSZ-szel szemben) elsősorban nem romák és férfiak dolgoztak. Továbbá munkahelyet jelentett az egyik, keleten szomszédos falu állami gazdasága, amelynek az ázogi határban is voltak területei. E településen működő GOSTAT 1975 és 1980 között kb. 100 hektár szőlőt telepített a falu déli fekvésű domboldalaira és nagyjából ugyanennyi gyümölcsöst.¹²

A legjobb munkahelyek azonban az 1960-as évektől beinduló gázkitermelő vállalatnál adódtak, ahova az ázogiak közül többen is bekerültek. Emiatt magas (23 százalék) a nem romák között a helyben, iparban dolgozók aránya. A nagy fizetések és egyéb előnyök miatt a „gáznál” levő munkahelyeknek a helyi foglalkoztatottsági szerkezetben a legmagasabb presztízsük volt. A magas jövedelmek mellett a vállalat alkalmazottjának lenni a többi munkahelyhez képest számos előnnyel járt. A kollektív gazdaság és az állami gazdaságok (GOSTAT, I.A.S.), traktorállomások (SMT¹³) alkalmazottaihoz hasonlóan a gázzal kapcsolatos munkahelyek a településhez közel, attól csupán néhány kilométerre voltak. A meglehetősen távoli ipari centrumokban dolgozó falus társaikkal ellentétben a „gázásokat” nem terhelte az embert próbáló, erő- és időemésztő ingázás. A munka nem volt nehéz, nem igényelt különösebb fizikai és szellemi megerőltetést, rutinjellelű volt, és rendkívülinek számító felelősség sem terhelte az itt dolgozókat.

A rendszerváltást a település lakói egy mély válságként élték meg, hisz megszűntek a közeli városokban levő ipari munkahelyek (kivéve a „gáznál”

12 Az illető állami gazdaság (GOSTAT) egykori almérnökének közlése.

13 RO. Stația de Mașini Agricole. A köztudatban traktorállomás, mezőgazdasági géppark/gépállomás elnevezések szintén forgalomban vannak.

levő munkahelyeket), illetve az állami gazdaság alkalmazottai is munka nélkül maradtak. A munkanélkülivé válók jelentős része, mintegy kényszerstratégiaként mezőgazdasági termelésbe fogott. Az ezredfordulóig a háztartások nagy többsége 1-3 hektárt tartott művelés alatt, amit kis léptékű állattartás (2-3 disznó, 1-2 tehén) egészített ki.¹⁴ Ezt követően azonban az agrárium jelentősége lecsökkent, ami egyrészt a gázvállalat fennmaradásának, másrészt a kenyérgyár jelentős vállalkozássá való növekedésének volt köszönhető. Ez utóbbi a kétezres évek elején kezdett nagyobb számban munkaerőt toborozni.

Míg az erdélyi falvak többségében a helyi gépállomások vagyont gyors „privatizáció” keretében felszámolták, vagy a helyiek széthordták, Ázogon a „SMT” 1994-ig működött társas gazdaság formájában.¹⁵ Ez a helyi kollektív gazdaság a szokásosnál sikeresebb működésével magyarázható. A TSZ sikere az ázogi földek jó minőségével, a kollektív vezetőségének a szokásosnál jobb menedzsmentjével, illetve a falu lakóival való kompromisszum-készségével magyarázható. Egyik adatközlőm kifejezésével, *„meg lehetett élni a kollektívból, a vezetőség az emberekkel tartott”*.¹⁶ Vagyis a vezetőség és a faluban lakók mentalitás, értékvilága között nem volt törés (vagy legalábbis ütközés). A kilencvenes évek elején a falu lakói (néhány kivételtől eltekintve) a gépállomásból lett társas gazdaság keretében műveltették meg földjeiket. A társas tagjai (a vezetősége által megállapított arány szerint) terményben részesültek. A kedvező indulás ellenére a gépállomásból lett társas gazdaság nem lett sikertörténet, aminek az oka, hogy (a tulajdonosi szerkezet megváltozása ellenére) nem történt mentalitásváltás. Így nem volt konszenzus, illetve reális elképzelés arról, hogy hol végződik az állam gondoskodása a géppark működtetéséről, és mi lenne a tagok feladata és felelőssége annak működtetését illetően. A felbomlás közvetlen oka az investíció hiányában, a géppark elavulásában, amortizálódásában keresendő. *„Senkinek sem volt érdeke, hogy a saját zsebből vegyen ki, amikor saját zsebbe ment.”*¹⁷

Bár a rendszerváltást követően a faluban többen jelentősebb megtakarítással rendelkeztek, kevesen fektettek mezőgazdasági gépekbe. A kilencvenes évek elején pozitív szerepet betöltött társas valójában konzerválta a nem megfelelő technikai felszereltséget, ami előrevetítette a mezőgazdasági aktivitás alacsony hatékonyságát, és a mezőgazdaságon kívüli munkavállalás irányába tolta a helyieket.

14 Lásd Peti: Megélhetési stratégiák egy Kis-Küküllő menti településen. Id. kiad. 382.

15 Uo. 376.

16 Idős nő közlése, 2012 (Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült interjú).

17 Idős nő közlése, 2012 (Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült interjú).

Kutatásmódszertan

A jelen elemzés alapjául szolgáló terepmunkára 2014 augusztusában és szeptemberében került sor. Az Integro 2014 projekt keretében végzett terepmunka módszertana a vizsgálatba került 12 település vonatkozásában egységes volt: ez egy mennyiségi adatfelvételtől és egy minőségi módszerekkel dolgozó közösség tanulmányból tevődött össze.¹⁸ A projekt keretében végzett terepmunka során 16 interjú és két fókuszcsoporthoz készült el (az egyik magyar, a másik roma résztvevőkkel), valamint három, etnográfiai szempontból releváns közösségi esemény (dokumentálása/leírása).¹⁹ Mind a 16 interjú esetében módszeresen alkalmaztuk a közös interjúvezetőt. Emellett további néhány olyan interjúhelyzetet alakítottunk ki, amikor a formális interjúvezetőt különböző okok miatt nem lehetett alkalmazni (például: a beszélgetőtársunk nem tudott elég időt szakítani az interjúra, csak egy rövidebb beszélgetésre; vagy: hazaérkezett valamely családtag, akinek jelenléte lehetetlenné tette a megkezdett interjú folytatását; a beszélgetőtárs eleve csak bizonyos adatok közlésére volt hajlandó, stb.). Az interjúkat magyar, illetve román nyelven folytattuk, kinek-kinek az anyanyelvén.

A mennyiségi adatfelvételt a háztartások kategorizációja készítette elő. A Polgármesteri Hivatal két, a falut jól ismerő alkalmazottjával egyenként beazonosítottuk a háztartásokat. Ez egyben a listán szereplő háztartásokra, személyszámokra vonatkozó korrekciót is jelentett, hisz volt, ahol segítőkink jelezték, hogy az illetők elköltöztek, meghaltak, stb. A segítőkink 78 háztartást, 320 személyt minősítettek romának.

A módszertani utasítások szerint az összes roma háztartásnak lekérdezésre kellett kerülnie, amit egy 100 háztartásból álló nem roma kontrollmin-

18 A kutatást Peti Lehel végezte. Ennek alapjául szolgáló módszertani útmutatót és interjúvezetőt Feischmidt Margit és Kiss Tamás készítették. Az ezekben szereplő kutatási problémák közül e tanulmány keretében főként a romák munkaerő-piaci integrációjával kapcsolatos kérdésekre fókuszálunk. A mennyiségi adatfelvétel alapjául szolgáló kérdőívet Kiss Tamás állította össze. Az elemzés elkészítéséhez Peti Lehel a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával végzett, 2012–2014 közötti periódusból származó kutatási anyagokat is felhasználtunk: interjúkat, valamint háttérismerteket/megfigyeléseket. A korábbi vizsgálat tematikája hasonló volt az Integro 2014 kutatáshoz: a gazdasági stratégiák és ezek etnikumközi viszonyokkal való összefüggésére fókuszált.

19 1. egy regionális jelentőségű (etnikai szempontból is igen színes vásár (amely a központban zajlott)); 2. egy roma pünkösdi gyülekezés; valamint 3. egy kirakodóvásár, amelyen ázogiak is részt vettek (más, Ázog környéki falvakból érkező résztvevők mellett; az eseményen szüreti mulatság és borlovagrendi felvonulás is zajlott).

tának kellett kiegészítenie. A kontrollmintába nem kerülhettek olyan háztartások, amelyek esetében minden személy 55 év feletti (egyedülálló öregek vagy idős házaspárok), illetve olyan családok, ahol az összes nagykorú háztartástag érettségivel vagy egyetemi diplomával rendelkezett (értelmiségiek). Ezekre a megkötésekre azért volt szükség, mert a romákhoz egy (kor és végzettség szerinti) struktúrájában hasonló népességet akartunk hasonlítani. Az idősekre vonatkozó kritérium Ázagon sok háztartást kizárt, így a 100-as esetszámot képtelenség volt megvalósítani. Viszont így a nem roma kontrollminta is az adott kategóriák teljes körű lekérdézését jelentette. Vagyis a kérdezők minden elérhető roma és nem roma háztartást összeírtak, kivéve az öregeket, illetve néhány értelmiségi családot.

4. táblázat. *A mennyiségi adatfelvétel során lekérdezett háztartások és személyek*

	Háztartások	Személyek	Átlagos háztartásméret
Romák	62	298	4,8
Nem romák	76	311	4,1
<i>Összesen</i>	<i>138</i>	<i>606</i>	<i>4,4</i>

A roma háztartások esetén a sikerességi arány 80 százalékos (78-ból 62 háztartási adatlap). A személyek esetében az arány még kedvezőbb, 93 százalékos (320-ból 298 romáról van információnk), azaz az összes a kritériumoknak megfelelő és fellelhető nem roma háztartást lekérdeztük. Így a mennyiségi adatfelvétel kiemelkedően sikeresnek mondható. A romák esetében egy válaszmegtagadás történt (az illető tudomást szerzett arról, hogy őt romaként akarjuk meginterjúvolni, és arra hivatkozva utasította el a válaszadást, hogy nem roma). A 15 további sikertelen esetből 10 esetben külföldön voltak a háztartástagok, 5 esetben pedig nem sikerült a lekérdezés ideje alatt elérni őket.

Romák és magyarok: eltérő lokalitás-felfogások és a terek közötti hierarchikus viszony

A népszámlálási adatokból kitűnik, hogy az ázogi romák auto-identifikációja „hullámzó”. Míg például 2002-ben 236, addig 2011-ben csak 136 romát írtak össze a számlalóbiztosok. Az is látszik, hogy miközben a magyarok számának a változása demográfiai értelemben konzisztensnek tűnik, a roma és a román kategóriák között van egyfajta átjárás. Ezt erősítette meg az is, amikor a Polgármesteri Hivatal a falut jól ismerő két munkatársát arra kértük, hogy azonosítsa be az egyes háztartások nemzetiségét. Segítő-

ink 78 roma háztartást azonosítottak be, amiben a jegyzék szerint 320 személy élt, ami a népesség 37 százalékát jelenti. A románok aránya ezzel szemben csak 6,6 százalék. A magyarok aránya nagyjából megfelel a népszámlálási adatoknak.

5. táblázat. *A háztartások és a népesség etnikai összetétele a Kataszteri Jegyzék alapján történt hetero-identifikáció alapján*

	Háztartás	Személy	
		Szám	%
Roma	78	320	37,0
Magyar	201	488	56,4
Román/„Ortodox”	25	57	6,6
Összes	305	865	100

Elmondható, hogy a romák nagyobb része kétnyelvű, románul és romani nyelven beszélnek. Az idősebb generáció tagjai magyarul is tudnak, és a falubeli magyarokkal magyarul beszélnek. Mind a roma vezetők, mind egyes hivatali munkatársak részéről elhangzott a romák számára vonatkozó 400-as becslés. Ezt azonban a magunk részéről (a Kataszteri Jegyzék és az ez alapján készített mennyiségi adatfelvétel alapján) nem tartjuk reálisnak.

A romák lakta falurész jól elkülönül a település többi részétől, bár azzal gyakorlatilag összeér. A főúttól a református templom mellől kezdődik az úgynevezett Kis utca, aminek a kezdetén még nem roma házak vannak, majd miután eljutottunk egy térre, amiből egyrészt a Kis utca folytatódik, másrészt egy még kisebb utca (a helyiek időnként Szorosnak hívják) nyílik, kezdődnek a roma háztartások. A Kis utcából térben leváló kisebb utca (Szoros) aspektusát tekintve is jól elkülönül a telep többi részétől. Ezt a pünkösdi gyülekezetvezető, illetve tágabb rokonsága lakja, akik a roma népesség egyfajta elitjét képezik, és a többségében ortodox közösségtől vallásilag is elkülönülnek. A határ irányában folytatódó Kis utca egy újabb térbe torkollik, amelyből további két kisebb utca ágazik el. Itt egy román és egy magyar család házának kivételével kizárólag romák házai állnak. Egyértelmű, hogy ahogy kifelé haladunk a Kis utcán, egyre romlanak az ott élők lakhatási körülményei. A falu roma és nem roma részei között aspektusában is jelentős (és a telep széle fele haladva növekvő) a különbség. A mennyiségi adatfelvétel tanúsága szerint pedig igen jelentékenyek a lakhatási egyenlőtlenségek is, ahogy a lakások felszereltségében is nagy eltérések mu-

tatkoznak. A romák által birtokolt személygépkocsik száma három. Ezzel szemben a nem roma családok több mint fele rendelkezik autóval. A televízió, parabola antenna, hűtőszekrény, mosógép és mobil telefon a nem roma háztartásoknál mondhatni általános, míg a számítógép ellátottság és internetes lefedettség közel 75 százalékos. Ezzel szemben a roma háztartások valamivel több mint fele rendelkezik televízióval, és kevesebb mint fele parabola antennával, hűtőszekrényvel és mobil telefonnal. A mosógéppel rendelkezők aránya 16 százalék, és a legnagyobb lemaradás a számítógép ellátottságban, illetve az internetes penetrációban észlelhető.

Már érintettük, hogy az utóbbi évtizedekben a nem mezőgazdasági munkahelyek viszonylagos bősége okán az agrárgazdálkodás a nem romák között háttérbe szorult. Ezt maximálisan alátámasztják a mennyiségi adatfelvétel eredményei is. A nem roma háztartások kevesebb mint fele folytat földművelő tevékenységet, és még kevesebben tartanak állatokat. A földművelés a romák esetében inkább kivétel, az állattartás azonban már korántsem az. A tehenet tartók aránya a romák között megközelíti, a disznót tartóké kis mértékben, a lovat tartóké jelentősen meghaladja a nem romákra jellemző értéket. A nem romák esetében 62 százalék az istállóval rendelkező háztartások aránya, ami azt mutatja, hogy nem olyan rég hagytak fel az állattartással.

6. táblázat. *Mezőgazdasági tevékenység és állattartás a szegregátumokban, a nem szegregált roma háztartások és a nem romák esetében (%)*

	Romák (N=62)	Nem romák (N=76)
Megművelt földterület	6,8	47,1
Istálló	26,7	61,8
Ló	32,8	13,2
Tehén	8,2	10,7
Disznó	32,8	26,3

A roma háztartások egyharmada tart tehát disznót, illetve ugyanennyien rendelkeznek lovakkal, illetve szekérrel. A lovakat javarészt a házak környékén levő legelőkön tartják, alkalmanként a „senki földjének” számító domboldalak, sáncszélek kaszálásából élelmezik őket. A magyarok részéről általánosan osztott vélemény, hogy a lovak számára a takarmányt az ők földjeikről lopják.

A romák és a nem romák számára eltérően, nagymértékben párhuzamosan termelődik a lokalitás. A lokalitás fogalmát az Arjun Appadurainál

megjelenő értelemben használjuk.²⁰ Appadurai javaslata, hogy tegyünk különbséget a *földrajzi hely*, a társadalmi hálózatokból összetevődő *szomszédság*, illetve a *lokalitás* között.²¹ A lokalitás ebben az értelemben az a kulturális jelentésrendszer, amellyel a különböző közösségek a helyet felruházzák.²² Esetünkben azt mondhatjuk, hogy miközben (az etnikai alapon szerveződő) a roma és a magyar szomszédságok térben is elkülönülnek egymástól, a két közösség számára eltérően szerveződik a lokalitás: a szomszédságok és a kulturális jelentésrendszerek tekintetében is két Ázog létezik.

Első hallásra talán radikálisnak tűnő megfogalmazásunkat az egyik megfigyelt esemény rövid leírásával tudjuk alátámasztani. 2014. augusztus végén került sor a IV. Kis-Küküllő menti szüreti mulatságra, amelynek szervezője az RMDSZ megyei szervezete volt. Az eseményen, amely főzőversenyt és termékiállítást is magában foglalt, a Kis-Küküllő felső folyása mentén fekvő két község falvainak civil szervezetei, egyházai, pincészetei, illetve külön erre az alkalomra „sátrat alapító” baráti társaságok vettek részt. Emellett a szabadtéri színpadon hagyományörző műsorok (különböző néptáncegyüttesek), borlovagrendi avatás, népzene előadására került sor. A rendezvényen az ázogi gazdák külön sátorral szerepeltek, bekapcsolódva a bográcsfőző versenybe, közben iszogatva és boraikat kínálva az arra járóknak. A sátonál iszogató gazdák között természetesen egyetlen roma sem volt, és a romák amúgy is alig képviseltették magukat a rendezvényen. Megjelent néhány, a környező falvakból származó roma, akik díszes öltözetükkel kitűnő gábor családokhoz tartoztak. Azonban ők is csupán nézőként kapcsolódtak be, és nem voltak jelen például külön sátorral. A rendezvény napján, dél körül elmentünk az ázogi cigánytelepre. Itt a pünkösdi közösség (és bizonyos értelemben a telep) vezetőjével találkoztunk, akivel már korábbról jó kapcsolatokat ápoltunk. Elmondta, hogy a romák tudtak a falutól néhány kilométerre zajló szüreti mulatságról, de nem érdekelte őket különösebben. Arról is beszámolt, hogy este a pünkösdi romák is fognak találkozni az „adunaren” (gyülekezésen). Ezt egy távolabbi faluban élő, nagy tekintélyű, pásztor rangú vallási vezető is meg fogja tisztelni jelenlétével, aki a környéken szerveződött pünkösdi hálózat alapítójának számít.²³

20 Appadurai, Arjun: The Production of Locality. In Appadurai, A.: *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. Magyarul: A lokalitás teremtése. Fordította: Szeljak György és Árendás Zsuzsa. *Regio*, 2001. 3. sz., 3–31. A továbbiakban a magyar fordításra hivatkozunk.

21 Uo. 4.

22 Uo. 3.

23 Ez utóbbi eseményről etnográfiai leírás is készült.

A romáknak a magyarok által szervezett szüreti mulatságról való távolmaradása, illetve az ezzel párhuzamos „adunare” jó példája a párhuzamos lokalitások termelésének.

A párhuzamosság nem csupán a lokalitást képező jelentések termelésére, hanem a hétköznapi térhasználatra is jellemző. A romák által lakott falurész (amit a tér zsúfoltsága és állandó nyüzsgés jellemez) a magyar közösség tagjai egyáltalán nem látogatják. Ennek tagjai a cigánysoron levő határrész nagy részén felhagytak a mezőgazdasági műveléssel, azt állítva, hogy nem éri meg művelni, mivel a romák úgyis ellopják a termést. Az ebben a határrészben levő, egyébként a faluhoz közeli, könnyen megközelíthető szántóföldek legnagyobb részét eladták a falu juhászának, aki legelőnek vásárolta meg.

Miközben a magyarok hajlamosak a romák számát enyhén felülbecsülni (gyakori a 400 főre vonatkozó megjegyzés, amit adatfelvételünk nem támaszt alá), jellemző, hogy bizonyos értelemben csupán átmeneti lakóknak tekintik őket. Domináns nézet a faluban (miként sok más településen is), hogy a romák számának megnövekedése egy egészen újkeletű bevándorlásnak köszönhető. A helyi magyarok beszámolóí szerint az 1960-as, 1970-es években csupán 5-8 magyarul beszélő roma család élt a faluban. A számbeli növekedés eszerint a rendszerváltást követően következett be, amit a romák számára meglevő stabil és hosszabb ideig tartó munkalehetőséggel magyaráztak. Egyes vélemények szerint a romák beköltözése az 1990-es évek végén történt, és a pékség terjeszkedésével van összefüggésben. 2012-ig a pékség áruátvevő/rakodó részlegén jelentős kézi munkaerőre volt szükség. A naponta teherautókkal szállított, több száz zsák liszt mozgatásához a pékségnek naponta 20-30 rakodómunkásra is szüksége volt. Ezt a munkát rendszerint a romák végezték. 2012 óta, amióta a pékségben ezt a munkafázist is gépesítették, nincs többé szükség a romák munkáerejére. Az alábbi idézet jól szemlélteti a romák „bejövételével” kapcsolatos nézeteket:

„Az utolsó népszámlálás szerint kb. 400 roma él a faluban. Ez kb. a falu fele. S az utóbbi tíz évben szaporodtak így meg. Ez a beköltözésnek is köszönhető. Házassági alapon is, de a pékséggel jöttek először zsákokat lerakni. Amikor nyílt ez az új pékség, kaptak minden nap egy kenyeret, amiért rakták a zsákokat, s aztán itt ragadtak a faluba. Csak a tavalytól kezdték kiépíteni, nagy autókkal, ciszternákkal hozni a lisztet, s addig zsákoltak. Nem hivatalosan dolgoztak, hanem mindig szólt a pékség igazgatója, mikor jön a liszt, s akkor 20–30 roma ment, s lerakta a zsákokat.”²⁴

24 Interjú sorszáma: 20., református lelkipásztor.

A helyiek azt is tudni vélik, hogy a romák legnagyobb része a Kis-Küküllő alsó folyása mentén fekvő falvakból, különösen Désfalváról, valamint az ugyancsak nagyszámú roma lakossággal rendelkező, egykor szászok által lakott, az egyik szomszédos községhez tartozó faluból érkeztek.

A rendszerváltást követő munkalehetőségre „odaseregülő” romák narratívája nyilvánvalóan abszurd, hisz a rendszerváltással pont hogy megszűntek a romák számára addig munkát adó termelőegységek (a kollektív és az állami gazdaság), és ezzel a romák munkaerő-piaci integrációja is nagymértékben leépült. Ezeket a képzeteket ráadásul a mennyiségi adatfelvétel eredményei sem támasztják alá. Az eredmények szerint az összeírt 298 roma 76,2 százaléka (227 személy) Ázogon született. A máshol születettek 24 százalékos aránya (az Integro 2014 vizsgálatba bevont egyéb telepekkel összevetve) átlagosnak mondható, vagy annál talán valamivel magasabb. Ez az adat semmiképpen nem utal nagymértékű, rövid periódus alatt történő beköltözésre. Ezt erősíti meg a beköltözések időpontja is. Egyszerűen arról van szó, hogy a faluba elsősorban házasság révén kerülnek be más településekről is romák. Ráadásul a nem romák között a más településről származók aránya magasabb is, mint a romák esetében (33,5 százalékos). Ez nyilvánvalóan annak köszönhető, hogy a településen a nem romák számára tényleg viszonylag jók az elhelyezkedési lehetőségek (míg ugyanez a romákra nem mondható el).

7. táblázat. *A születési hely a romák és nem romák esetében*

	Romák (N=298)	Nem romák (N=311)
Ázog	76,2	66,5
Egyéb	23,8	33,5

A romák migrációját tekintve az sem igazolódik, hogy a település kizárólag a Kis-Küküllő alsó folyása irányában lenne nyitott. A születési hely sorrendben a következő: Segesvár (9 személy), Erdőszentgyörgy (6 személy), Désfalva (6 személy), Marosszentgyörgy (6 személy), Székelykeresztúr (6 személy), Dicsőszentmárton (5 személy), Balavásár (3 személy), Ákosfalva (3 személy), Bonyha (2 személy), Szásznádas (2 személy), Cikmándor (2 személy).

Emellett arra is rákérdeztünk, hogy az adott családnak van-e más településen rokona. A 62 családból csupán 24 számolt be máshol élő rokonokról, ami a roma háztartások 39 százalékát teszi ki. Vagyis közel kétharmaduknak csak a faluban vannak rokonaik. A nem romák esetében ez az arány csupán 15 százalékos.

8. táblázat. *Vannak-e más településen rokonaik?*

	Roma háztartások (N=62)	Nem roma háztartások (N=76)
Nincs	61,3	14,5
Van	38,7	85,5

A romák Dicsőszentmártont (4 család), Szászcsávást (3 család), Dészházát (3 család), Segesvárt (3 család), Balavásárt (2 család) és Mezőcsávást (2 család) említették, mint olyan településeket, ahol élnek rokonaik. Összességében azonban mind a két kérdésre kapott mennyiségi adatok azt mutatják, hogy a romák földrajzi mobilitása a magyarokénál jóval kisebb, közösségük pedig jóval zártabb.

A magyar adatközlőktől származó vélekedések esetében azt kell látnunk, hogy a roma közösség demográfiai növekedése nagymértékű aggodalmat kelt. Ez szüli az igényt arra, hogy megtalálják az események „felelősét”. A magyarzatokban fellelhető a „bűnbakképzés” mechanizmusa, ami a romák gyarapodása mögött etnikai machinációkat sejt. Jellemző például a falubeliek azon meggyőződése, hogy a településen élő romáknak nincs személyi igazolványuk („buletinjük”), illetve csak mostanában kapták azt meg.

A térhasználat párhuzamosságai mellett a különböző terek közötti *hierarchikus viszony* is nyilvánvaló. A magyarokkal készített fókuszcsoportos interjún elhangzott, hogy vannak olyan romák, akik számára az is büszkeség forrása, hogy magyar szomszédaik vannak. A roma fiatalok között ugyanakkor általános a törekvés, hogy a faluhoz „minél közelebb” építsenek házat. A faluhoz közelebb eső telkek tényleges megvásárlása, vagy „bent a faluban”, a magyarok házai között történő házépítés vagy vásárlás vágya a stigmatizált roma etnicitás feloldására való törekvésként is értelmezhető. Mint ahogy a többi föld is, a falu közelében levő földek a magyarok tulajdonát képezik. Az egyik roma interjúalany szerint megfigyelhető, hogy a magyarok előszeretettel kötnek üzletet a romatelep közelében levő földjeikre a romákkal, akik azt házépítés céljából vásárolják meg. Szerinte a magyar tulajdonosok drágábban adják el földjeiket a romáknak (egy átlagos telek ára itt kb. 30 000 lej, azaz valamivel kevesebb, mint 7000 euró), mivel tudják, hogy a faluhoz közeli részre költözni a romák számára büszkeség forrását képezi:

„Én cigány vagyok, tőlem 300 milliót kér 2-3 ár földért. Mert én cigány vagyok. S aztán a cigány megadja, csak azért, hogy lennebb költözzön onnan. Mintha ott nem olyan föld lenne, mint itt (lent). Tudja, hogy van ez a dolog. Ők

azt mondják, az itteni magyarok, hogyha van egy helye, »te, nem adom el magyarnak!« És nem adja el a magyarnak, mert tudja, hogy a magyar nem ad érte annyit. »Te, a cigánynak adom, mert a cigány büszke arra, hogy idejöjjön (lakni) köznékn. Annyit ad, amennyit csak akarsz.« Azt hiszik, hogy a cigány bolond.»²⁵

Miközben a faluba ténylegesen csak nagyon kevesen tudnak beköltözni, a romák által lakott falurészen belül is erős a térbeli hierarchia. A Kis utcából elágazó Szoros jól elkülönül a telep több részétől, és azt kizárólag a pünkösdi gyülekezetvezető rokonai lakják. De a faluhoz közelebb levő házhelyek megvásárlása a roma telepre kivezető utca elején is egy részleges térbeli leválást jelent a telepről, és csak a gazdaságilag legkonszolidáltabb roma családok számára lehetséges. Az erre való törekvés ellenében létezik egy verbális kompenzációs diskurzus is, amelynek lényege, hogy a cigánytelepen különböző okok miatt jobb élni, mint a magyarok közelében, vagy közöttük:

„Itt jó. Nem zavar senki. Nem szólnak rád, ha hangosan hallgatsz a zenét. [...] A Szentírás azt mondja, hogy jó és szép, ha a néped között élsz. Jó itt a romák közt is, dacă te duci în altă națiune, nu mai ești văzut bine (többé nem néznek jó szemmel, ha más nemzethez mész).»²⁶

A romák térbeli közeledését, illetve az erre való törekvést természetesen a magyar elit is érzékeli és ambivalensen ítéli meg. A kenyérgyár tulajdonosával való beszélgetésem során a vendégmunkát szervező roma elittről mondta a következőket:

„Egyiknek-másiknak okosabb volt a feje. Jobban vitte. S akkor csinált olyat, hogy ő kivált az egész közül és azt mondta, most főnök leszek, s hozom az embereket. S ő abból, hogy hozza az embereket lefogja magának a nyereséget. Akkor azzal a pénzzel otthon megcsinálta a lakást. Később azért, hogy kiemelkedjen, a magyarokhoz közelítsen, vett magának a faluban házat.»²⁷

A roma elitnek ezt a törekvését a szóban forgó személy pozitívként értékelte, ugyanakkor annak példajaként hozta fel, hogy érzékeltesse a roma közösséghez kapcsolható negatívumok (főként ami a szociális állapotokat illeti) mélységét/erősségét:

25 Interjú sorszám: 2., a roma párt helyi képviselője. Fordítás román nyelvből.

26 Interjú sorszám: 2., a roma párt helyi képviselője, viszonylag tehető családjának feje.

27 Interjú sorszám: 18., a kenyérgyár cégvezetője/tulajdonosa.

„És látszik rajta, uram, hogy van benne ambíció, már köztük is van. Mert ők se érzik annyira jól magukat a többiek között, akik... (...) Inkább bejött, inkább megvásárolt magának a faluban házat, ahol kicsit normálisabbak a körülmények már. Az út mellett is van, minden. Ő is biztonságosabban, nyugodtabban van.”²⁸

A romák által lakott „veszélyes” térhez képest ebben az interjúrészletben a magyarok által lakott falu a normalitás, a kiemelkedés, a vérkeringésbe való bekapcsolódás tereként („az út mellett van”), lehetőségeként jelenik meg.

Szociális segély, egészségügyi biztosítás

A Polgármesteri Hivataltól kapott információk szerint a szociális segélyezett (garantált minimális jövedelemben részesülő) családok száma 28, ami körülbelül 120 segélyezettet jelent. Két család kivételével a segélyezettek romák. Ezzel az aránnyal a községközpont nem tartozik a „bőkezű” önkormányzatok közé, hisz a vizsgálatba került települések között több olyan volt, ahol gyakorlatilag minden roma segélyben részesült, olyan körülmények között, hogy a szociális körülményeik jelentős mértékben kedvezőbbek, mint az ázogi telepen. Tudni kell, hogy a segélyezés egy elvben standardizált eljárás, „szociális ankét” alapján történik, amiben azonban a gyakorlatban jelentős mozgásteret van az önkormányzatoknak. A segély ugyanis nem az önkormányzat költségvetését terheli, miközben az ankétot az önkormányzat hajtja végre.²⁹ A kutatócsoport tagjai több helyen is azt találták, hogy a szociális segélyezés a romák fölötti politikai kontroll egyik eszköze. A jelek szerint ez Ázog esetében nem így van.

Településenként igen változó, hogy a „szociált” (ahogy a legtöbb helyen nevezik a minimális garantált jövedelmet) mennyire tekintik segélynek, és milyen mértékben közmunkának. Ezek ugyanarra a segélyezési formára vonatkozó különböző diskurzív megfogalmazások. A Kovászna megyei Ozsdolán például „közmunkások” vannak, míg a Maros megyei Bonyhán, vagy a Szatmár megyei Túrterebesen az emberek „kapják a szociált”. A kutatás ugyanaz, a hozzá kapcsolódó jelentések, illetve az önkormányzat ezzel kapcsolatos stratégiái azonban különbözőek. Az önkormányzat, ahova Ázog közigazgatásilag tartozik, egy olyan diskurzív rendet propagál, amely szerint a segély nem alanyi jogon „jár” valakinek, hanem azért meghatározott mennyiségű közmunkát kell végezni, a minimális garantált jövedelem

²⁸ Interjú sorszáma: 18., a kenyérgyár cégvezetője/tulajdonosa.

²⁹ Az ankét technikai leírását lásd az összefoglaló tanulmányban, illetve a túrterebesi esettanulmányban.

pedig ennek a munkának az ellenértéke. Az önkormányzat alkalmazottai a romák közmunkában való részvételét a romák munkára való nevelése eszközének tartják. Ha a segílyt kapó romák közül nem mindenki végezi el a közmunkát, azt a falubeliek is a munkaethosz és a társadalmi igazságosság megsértésének tartják:

„Így nem lehet rendet tenni. S ez így bebukott. Ki a hibás? A polgármester? A rendszer, a törvény? Nem tudni.” – mondta az egykori tanácsos.³⁰

Az egészségügyi biztosítás szintén a segélyezéssel áll összefüggésben, mivel a romák gyakorlatilag nincsenek jelen a formális munkaerőpiacon. A romák között (a segélyezettnek alacsony aránya miatt) a biztosítottak aránya is jóval a nem romákra jellemző érték alatt marad. Különösen alacsony a 20–55 év közötti aktív korosztály esetében. A nem romák között a biztosítottak aránya más falusi településekhez viszonyítva magas, ami a nagyarányú formális munkaerő-piaci integrációnak köszönhető.

A romák gazdasági stratégiái történeti perspektívában

Keveset tudunk arról, hogy a szocializmust megelőző időszakban a romák mivel foglalkoztak. Még a szocializmus idején is volt azonban néhány család, amelyik téglavetésből élt. Feltételezhető, hogy ez a mesterség a második világháborút megelőzően is létezett, mi több, az is valószínűsíthető, hogy ekkor a cigányok által vetett téglákra nagyobb volt a kereslet, mint azt követően, hogy elterjedtek a gyárilag készített téglák. Emellett azt is feltételezhetjük, hogy a seprűkötés, illetve kosárfonás mestersége is létezett, és, hogy háziipari termékeiket a romák a környező falvakban értékesítették. Ezek a tevékenységek szintén léteztek a szocialista periódusban is.

Láthattuk, hogy a nem romák többsége (legkésőbb) a hetvenes években kilépett a mezőgazdasági termelésből, és az iparban vállalt munkát vagy a környező városokban, vagy a közelben levő gázvállalatnál. A roma férfiak közül csupán nagyon keveseknek sikerült a munkássá válás, ami elsősorban (formálisan) az alacsony iskolai végzettséggel állt összefüggésben. A helyi TSZ-ben, illetve az egyik szomszédos településen működő állami gazdaságban viszont tömegével alkalmaztak romákat (nőket és férfiakat egyaránt), és a nem roma nő munkaerővel együtt ők pótolták az ipari munkára átállt férfiakat. Bár egyértelműen alacsonyabb presztízsű és gyengébben fizetett

30 Interjú sorszáma: 14., gázvállalat alkalmazottja, a római katolikus egyház ügyintézője, egykori tanácsos.

munkát végeztek, mint a nem romák, a szocializmus és a nagyarányú, stabil foglalkoztatottság időszaka egyfajta „elveszett aranykorként” él a romák emlékezetében. A nem romák (ahogy ez például a polgármesterrel folytatott interjúból kiderül) úgy vélik, hogy a kollektív jó hatással volt a romák integrációjára: „rendet és felelősséget tanultak”. A problémák pedig a romák foglalkoztatottságának összeomlásával kezdődtek.

A mezőgazdasági munka ugyan rendszeres bevételt jelentett a romák számára, nem vetekedhetett az ipari munkahelyekkel. Ennek köszönhető, hogy jelentős volt a belső munkaerő-migrációban részt vevő romák száma. Leginkább a Maros, Szeben és Fehér megyei, szövetkezeti keretben működtetett farmokon és komlóültetvényeken dolgoztak. A „komlózó” életmód folyamatos migrációt jelentett a megyék nagyobb városai (Szeben, Segesvár, Marosludas, Gyulafehérvár) környékén létrehozott ültetvények között. Erről az időszakról a munkamigrációval járó nehézségek emléke (a városi ültetvények között gyalog történő ingázás, improvizált szálláshelyeken való alvás stb.) egy visszatérő toposz volt az interjúkban. A komlóültetvényeken való munka meghatározó szerepet játszott a 2000-es években Szlovéniába irányuló munkamigrációs hullám kibontakozásában is.

A rendszerváltást követően a romák gyakorlatilag teljesen kiszorultak a formális munkaerőpiacról. Az 1990-es években az egyetlen bevételi forrássá a mezőgazdasági bérmunka vált. Ugyanakkor néhány család tovább folytatta a téglavetést, amellyel szintén a helyi, valamint a szomszédos falvak erre való igényét szolgálta ki. Ez az időszak a faluban a „visszaparasztosodás” korszakaként írható le, amikor az ipari termelés lebomlását követően a helyiek (nem romák) a visszacapott földek művelésébe kezdtek. A romák ezekhez az újraéledő paraszti gazdaságokhoz kapcsolódtak napszámosként.

A 2000-es évektől azonban a visszaparasztosodás hulláma lecsengett, és a pékség felfutásával a falubeli magyarok ismét alkalmazottakká váltak, ami a napszámos-munka iránti keresletet is lecsökkentette. Ebben a periódusban indult el a romák külföldi (szlovéniai) munkavállalása.

A téglakészítő roma családok szintén a szlovéniai munkalehetőség hatására hagytak fel a nehéz és nem túl magas presztízsű munkával. Az egyik téglakészítő család tagjai, akik rokonságban álltak a szlovéniai munkát az elsők között szervező családdal, azt követően hagytak fel a téglakészítéssel, hogy néhányszor maguk is részt vettek vendégmunkán, majd maguk is „csoportszervezőkké” váltak:

„A demokráciát követően még készítettek téglát. Például a vejeim, amikor hozzájuk mentem, mivel én két évvel előttem jártam Szlovéniában, azelőtt, hogy

ők is mentek volna. Amikor náluk jártam, éppen készítették (a téglát). És éppen vásároltam az apjuktól téglát. [...] És azóta kész, befejezték ezt a munkát. Mert akárhogy is, egy olyan munka volt... (nehéz). A forradalom után 1999-ig. [...] Tették be a téglát a kemencébe. És aztán elvittem a vejeimet (Szlovéniába), és ezt követően terjeszkedtünk. [...] És ők is csoportot szerveztek, én is, a gyermekeim is, mind.”³¹

Alternatívák a romák megélhetésében a 2000-es évektől

A romák munkaerő-piaci státusát tekintve, a mennyiségi adatfelvétel eredményeit megerősítik az Integro interjú vizsgálat eredményei, illetve a korábban a faluban végzett kutatás tanulságai. A nem romák formális munkaerő-piaci integrációja jelentős mértékű. A 20–60 év közötti férfiak 76, a nők 48 százalékának van állandó munkahelye. A romák esetében ez az arány mindössze 10, illetve 3 százalék. A romák esetében lényeges, hogy ebben az önállók is benne vannak, akik szám szerint többen vannak, mint az alkalmazottak.

9. táblázat. A jelenlegi elfoglaltság nem és etnikum szerint, 20–60 évesek

	Romák			Nem romák		
	Férfiak (N=58)	Nők (N=67)	Összesen (N=125)	Férfiak (N=93)	Nők (N=80)	Összesen (N=173)
Alkalmazott, önálló	10,3	3,0	6,4	76,3	47,5	63,0
Munkanélküli, alkalmi munkát végez	39,7	11,9	24,8	5,4	0,0	2,9
Munkanélküli, nem dolgozik	17,2	1,5	8,8	5,4	12,5	8,7
Nyugdíjas	1,7	0,0	0,8	4,3	3,8	4,0
Külföldön dolgozik	24,1	11,9	17,6	7,5	1,3	4,6
Háztartásbeli	5,2	68,7	39,2	1,1	27,5	13,3
Egyéb	1,7	3,0	2,4	0,0	7,5	3,5

Az ázogi romák megélhetése az adatfelvétel szerint (a segély mellett) gyakorlatilag két fő pilléren, a napszámosmunkán, illetve a külföldi munkavállaláson nyugszik. Említettük, hogy az ázogiak egyre kisebb számban alkalmaznak napszámosokat, akad viszont munka a szomszéd falvakban. Főként a községközpontban fogadják fel őket, ahol a mezőgazdaságnak a kör-

31 Interjú sorszáma: 2., a roma párt helyi képviselője. Fordítás román nyelvből.

nyező falvakhoz képest nagyobb jelentősége van. Ázogon főként a ház körüli zöldségesekben, gyümölcsösökben (ásás, gyomlálás, palántázás, szőlőpermetezés stb.), valamint a ház körüli, nehezebb fizikai erőt megkövetelő, gyakran alantasnak tekintett munkákra szokták felfogadni (például sánctakarítás, illetve ásás, építkezés, kerítéskészítés, javítás stb.) őket.

Emellett az ázogi romák rendszeresen vállalnak munkát külföldön. A legtöbb Szlovéniába járnak, ahol a sörkészítéshez használt nagy kiterjedésű komlóültetvényeken dolgoznak. A szlovéniai munkalehetőséget a roma közösség két legbefolyásosabb családja szervezi. Az egyik család vezetője, aki a helyi romapárt képviselője is, „komlózós” múltjából származó kapcsolatai segítségével épített szlovéniai munkakapcsolatokat. A vendégmunkát ellenőrző csoportszervezők a beszervezett munkás után juttatásban részesülnek. Az ázogi romák általában csoportosan mennek Szlovéniába, ahol különböző ültetvényeken 1-2 hónapot töltenek. A legtöbb csoport tavasszal és ősszel, a komlótermesztés legtöbb munkát igénylő időszakában dolgozik Szlovéniában. A roma vendégmunkások közül néhányan, akik már hosszabb ideje járnak külföldre, önálló kapcsolatokat építettek, amelyek segítségével más nyugat-európai államokban (főként Németországban) is munkát vállalnak.

Az adatfelvétel időpontjában az összeírt háztartásokban 22 roma tartózkodott külföldön, közülük 18-an (15 férfi és 3 nő) Szlovéniában. Az adatfelvétel időpontjában négy személy Németországban dolgozott. Ez azt jelenti, hogy a 62 összeírt roma háztartás 24 százaléka (15 háztartás) volt közvetlenül érintve a vendégmunkában. További 9 háztartást (14,5 százalék) írtunk össze, ahol ugyan jelenleg senki nem tartózkodik külföldön, de az utóbbi években egy vagy több családtag vállalt külföldön munkát. Itt az esetek döntő többségében szintén Szlovéniában dolgozó férfiakra van szó.

10. táblázat. *A vendégmunkában érintett háztartások aránya etnikum szerint*

	Romák (N=62)	Nem romák (N=76)
Jelenleg is külföldön tartózkodik legalább egy háztartás tag	24,2	10,5
Jelenleg nincs külföldön senki, de az elmúlt 10 évben volt (legalább 3 hónapot)	14,5	18,9
A munkaerő-migrációban nem érintett háztartás	61,0	70,4

A nem romák esetében a munkaerő-migrációs érintettség alacsonyabb. Közülük 7 férfi és 4 nő tartózkodott az adatfelvétel időpontjában külföldön.

A legtöbben (5 férfi és 2 nő) Németországban, további egy férfi Magyarországon, egy férfi Szlovéniában és két nő Olaszországban. Korábban (2006/2007 előtt) a nem romák nagyobb arányban vállaltak külföldön munkát. Az összeírt nem roma háztartások közel 20 százaléka (14 háztartás) korábban érintett volt a külföldi munkavállalásban, ma azonban már nem az. A korábban külföldön dolgozó nem romák döntően Magyarországon dolgozó férfiakkól tevődnek össze. A vendégmunkának ez az iránya azonban „lecsengett”, egyrészt mivel Magyarország utóbbi tíz-tizenöt éve nem mondható sikeresnek (ami a bérek kiegyenlítődésében is megmutatkozik), másrészt pedig időközben a környéken is több lett a munkalehetőség.

A külföldi munkavállaláson és a napszámosmunkán kívül a romák megélhetési stratégiáiban a marginális erőforrásoknak is jelentős szerepük van. Néhányan időnként ócskavasgyűjtéssel is foglalkoznak, amelyet a községközpontban működő ócskavasbegyűjtő vállalkozásnak adnak el. Az ócskavasgyűjtés a magyarok számára a romákkal szembeni azon vádak alapjául szolgál, hogy munkaeszközöket lopnak azért, hogy azokat ócskavasként adhassák el. Szezonálisan néhány család gyümölcsöt gyűjt, amelyet főleg a településen értékesítenek. A gyűjtögetés egyik formája a „diózás”. A környéken gyűjtött diót ennek begyűjtésére specializálódott, kívülről érkező kereskedőknek adják el. Egy-két idősebb férfi kiegészítő jövedelemként időnként seprű- és kosárfonással foglalkozik, amelyeket a településen és a környező falvakban adnak el. Emellett a szekerek, illetve lovak gazdasági célokra való felhasználása is a marginális erőforrások kiéléséhez kapcsolódik. A lóval, szekérral rendelkező romák fagyűjtéssel foglalkoznak, amelyet többnyire az ázogi magyar családoknak adnak el. Fát szintén a „senki földjének” számító területeken gyűjtene, patak- és folyópartokon, elbokrosodó határrészekben, dűlőkben.

Patrónus-kliens kapcsolatrendszerek, uzsora, kölcsönkérés

Bár a romák szlovéniai vendégmunkában való részvételének legfontosabb költségeit a szlovéniai munkaadók már a munkamigrációs hullám beindulása óta (az ország 2007-es Európai Unió integrációját megelőzően is, a vízumköteles utaztatás idején) biztosították, a vendégmunkában való részvételhez a roma munkásoknak szükségük volt/van egy minimális pénzkeretre. E pénzkeret kisebbik részét az útlevel-csináltatás emésztette fel, valamint utazópénzként szolgált. A nagyobb része azonban a nem kereső családtagok eltartását szolgálta arra az időszakra, ameddig a család vendégmunkával kereső tagjai nem tartózkodtak otthon. Az ázogi roma családok többsége minimális megtakarításokkal sem rendelkezik, lényegében egyik

napról a másikra él. Az egy hónap alatt megkereshető kisebb alkalmi munkák kiesésével ezek a családok anyagilag teljesen ellehetetlenedtek volna. Ezért a vendégmunkára utazó családfenntartóknak szükségük van arra, hogy még elutazásuk előtt egy minimális pénzkeretre tegyenek szert. Az is gyakori, hogy egy család összes felnőtt tagja részt vesz a munkamigrációban, mialatt a gyermekeikre a telepen élő valamely rokonuk, barátjuk családja vigyáz. A gyermekek ételmezésére e családoknak szintén előre kellett a pénzt előteremteniük. E pénzkeret megszerzésének egyetlen lehetősége az ázogi romák számára a magyaroktól vagy a vezető roma családoktól való kölcsönkérés.

A kölcsönkérésnek két típusa működik. Az egyik az „eladósodás”, a másik az uzsorakamatra való kölcsönkérés. A következőkben amellet érvelünk, hogy a kölcsönkérés mindkét típusa implikálja a szakirodalomban a patrónus–kliens kapcsolatokként leírt viszonyok működését, egyik részről a kliensi szerepben levő roma munkások, másik részről a patrónus szerepben levő magyar gazdák és roma csoportszervezők között.

Eric Wolf szerint a patrónus–kliens „*viszony feltételez egy társadalmilag, politikailag vagy gazdaságilag magasabban álló egyént, aki függőleges viszonyban áll a nála társadalmilag, politikailag vagy gazdaságilag alacsonyabban állóval*”.³²

Fél Edit és Hofer Tamás egyik írásukban amellet érvelnek, hogy „*Átány technológiai és gazdasági szerkezetében a tartós kooperáció egyrészl a földdel rendelkező gazdák, másrészl a kisbirtokos és földnélküli napszámosok között nemcsak lehetséges volt, hanem egyenesen kívánatosnak számított. A kooperáción alapuló kapcsolat a patrónus–kliens kapcsolatok alapját képezte a gazdacsaládok és a szegények között*”.³³

Fél Edit és Hofer Tamás szerint a gazda (*patrónus*) és a szegény családok (*kliens*) közös érdeke volt e kapcsolatok fenntartása, amelybe a kölcsönkérés (főleg téli időszakban) is belefért.³⁴ Szabó Á. Töhötöm a gazda és a napszámos közötti viszonyt elemezte e modellben.³⁵ Egy bonyhai gazdaság esetében bemutatta, hogy a patrónus–kliens viszonyrendszerben

32 Wolf, Eric R.: Paraszti koalíciók. In Service, E. R. - Sahlins, M. D. - Wolf, E. R.: *Vadászok, törzsek, parasztlak*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973, 416–426.; 423.

33 Fél Edit - Hofer Tamás: Tanyakert–S, Patron–Client Relations, and Political Factions in Átány. *American Anthropologist*, New Series, Vol. 75, 1973, No 3. (Jun), 787–801.; 791.

34 Uo. 792.

35 Lásd Szabó Á. Töhötöm: *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009, 14, 133, 207. Illetve Uő: *Gazdasági adaptáció és etnicitás*. Id. kiad.)

megvalósuló gazda-napszámos kapcsolat lehetővé tette, hogy a napszámos hitelbe vásároljon a gazdától.³⁶ Kisebb összegek (pár száz lej) esetében a magyar gazdáknak való eladósodás a patrónus-kliens viszonyrendszerben leírt ezen modelljéhez hasonlóan valósul meg Ázogon is.

Zoltán (álnév) a negyvenes évei közepén járó roma munkás. A „komlózós időszakban” rendszeresen, évente kétszer Szlovéniában dolgozik, a korábban ismertetett forgatókönyv szerint. A szlovéniai vendégmunkán kívüli időszakban egy magyar „gázás” családnál dolgozik. Legtöbb munkája a család helyi viszonylatban kiterjedtnek számító szőlőseiben adódik. Gyakran végez éppen adódó „házimunkát” is, például fahasogatást, de az ő feladata a család által tartott néhány disznó rendezése, megetetése stb. Helyzete a nagyobb gazdaságokban alkalmazott „szolgákéra” hasonlít, bár számos lényeges ponton különbözik is azokétól. Az egyik leglényegesebb különbség, hogy – a szolgáltól eltérően – csupán viszonylagos állandósággal dolgozik a család gazdaságában. Nem kap állandó fizetést, a családnak végzett munka volumenét különböző tényezők függvényében folyamatosan újratárgyalják, ahogy a munkájáért járó juttatásokat is. A család, amikor Zoltán szerepére rákérdeztem, nem szolgának, hanem „állandó segítségnek” hívta. A szlovéniai vendégmunkára való utazása idején a család egyik tagjának elmondása szerint rendszeresen kölcsön kér tőlük. A kölcsön kért összeg általában 100-200 euró, ritkábban 300-400 euró körül mozog. A kölcsönért a család – bevallása szerint – nem számít fel uzsorakamatot. Zoltán ennek az összegnek általában csak egy részét szokta pénzben visszafizetni, a többit ledolgozza. A tartozás értékét ilyenkor a fiatal gazdával egyeztetve munkával való tartozásra „cseréli”. Megegyeznek abban, hogy a tartozás hány munkanapnak felel meg, valamint hogy mikor milyen típusú munkára lenne a családnak szüksége. A tartozás fejében végzett munka idején a munkanap végén a család jelentős mennyiségű étellel és némi itallal pakolja fel, amelynek értékét nem számítják fel. „Kikerül a gazdaságban”, mondta erről a fiatalasszony.

A család és Zoltán közötti kapcsolat a patrónus-kliens kapcsolatok tipikus példáját képezi. A család számára Zoltánnal való hosszú időre visszamenő ismeretségük, a belé vetett bizalmuk a külső munkaerő alkalmazásával kapcsolatos kockázatokat küszöböli ki. Emellett, azokat az időszakokat leszámítva, amikor Zoltán Szlovéniában dolgozik, állandóan mobilizálható olcsó munkaerőt jelent. Zoltán számára e kapcsolattípus fenntartása az olcsó kölcsön, az ételkészítés és a munka biztonsága miatt éri meg. A család és

36 Lásd Szabó: *Gazdasági adaptáció és etnicitás*. Id. kiad. 150–151.

Zoltán közötti bizalmon alapuló kapcsolatba az is belefér, hogy Szlovéniából hazatelefonáljon a gazdának, és arra kérje, hogy némi pénzt juttasson gyermekeinek élelemre, mivel azok időközben kifogytak a nekik hagyott tartalékból. A gazda ilyenkor minden további nélkül eljuttatja Zoltán gyermekeinek a kért összeget, mivel biztos benne, hogy Zoltán hazatérve megadja vagy ledolgozza annak értékét.

Véleményünk szerint miközben a patrónus–kliens viszonyok adott esetben puhítják a romákkal szembeni előítéletet (kiderül, hogy a kliens legtöbbször lojális, „rendes” stb.), az előítéletek feloldása nem történik meg. A patrónus gazdák mindig találnak a sztereotípiákat megerősítő vonásokat a patronáltjukban:

„Azért nem kell elfelejteni, hogy a roma temperamentum megvan bennük. Akármilyen becsületes. Tényleg, én nagyon sokszor mondom, le a kalappal, ügyes, kiválik a többiek közül. De a hajlam megvan rá... hogy elvegyen valamit, hogy kicsessen az emberrel.”³⁷

Mint említettük, a kliensi szerepben levő romák bére nem feltétlenül pénzfizetség, hanem élelem/ital. Megfigyelhető, hogy egyedül élő özvegyasszonyoknak roma „bejárónőjük” van, akik kerti és házi munkákat egyaránt elvégeznek. Két interjúalkalom idején is találkoztam a kutatásban résztvevő személy kertjében kapáló, vagy az udvaron mosó roma asszonyokkal. A kliensi szerep a romák megélhetésében az alternatíva nélkülséget jelenti. A kliensi pozícióba kerülő romák valóban az egzisztenciális létezés utolsó fokán állnak, a tét a napi élelem megszerzése. Egy nyugdíjas óvónő elmondta, hogy fiatal roma asszonyok sokszor a szó szoros értelmében könyörögnek, hogy valamilyen munkát adjon nekik.

A magyarok szerint ez a minimum minden roma számára biztosított, aki a magyarok munkaethoszánaak megfelel: *„Aki tisztességes egy magyarral szemben, az valamilyen szinten munkát kap rendszeresen.”³⁸* – fogalmazott egy magyar férfi, akinek magának is van roma kliense.

A kölcsönkérés esetében a patrónus–kliens kapcsolatok működése a roma csoportszervezők és a vendégmunkára ajánlkozó romák között is fennáll. Fél Edit és Hofer Tamás az átányi patrónus–kliens kapcsolatokat elemezve párhuzamot vont a Sydal F. Silverman által bemutatott közép-italiai földbirtokosok és parasztok között létező kapcsolatokkal.³⁹ Sydal F.

37 Interjú sorszáma: 14., Ázogot képviselő tanácsos.

38 Interjú sorszáma: 14., Ázogot képviselő tanácsos.

39 Lásd Fél–Hofer: i. m. 800.

Silverman e kapcsolatokat elemezve amellet érvelt, hogy a földbirtokos olyan „politikai vállalkozó”⁴⁰ volt, aki a parasztok lojalitásáért cserébe: „védelmet nyújtott a közösségen belüli és kívüli erőkkel szemben, ajánlásokkal látta el a parasztokat azoknál, akikkel azoknak ügyeik voltak, tanácsokkal és információkkal látta el a kinti világról, segítséget nyújtott családi problémák és válsághelyzetek fellépése esetén”.⁴¹

Az általunk vizsgált esetben a patrónus szerepben levő csoportszervezők többféle módon is támogatták a kliensi körükhöz tartozó roma munkásokat, hasonlóan az S. F. Silverman által bemutatott esetekhez. Abban, hogy a magyar etnikumú uzorások a romák közül kinek adtak rövid lejáratú, akár ötven százalékos uzorakamatot, a csoportokat szervező munkaközvetítő romák ugyancsak fontos szerepet játszottak. Az uzorások a csoportszervezőktől előre informálódtak arról, hogy a kölcsönért folyamodó munkást valóban bevették-e a csoportjukba. Ez képezte a garanciáját annak, hogy a kölcsönt adó személy számíthat-e arra, hogy a vendégmunkáról hazatérő vissza tudja-e fizetni a kölcsönt az uzorával együtt. A csoportszervezők ugyanakkor kezesekként is működnek: az uzorások fele garanciát vállalnak arra, hogy amennyiben a csoportjukhoz tartozó személy nem tudná visszafizetni a kölcsönt, ők fogják kifizetni.

Az uzorásoktól való pénzfelvételre nemcsak a vendégmunkára való kitutazás idején kerül sor. A telepen élők közül téli időszakban, amikor sem vendégmunka, sem pedig alkalmi munkalehetőségek nincsenek, gyakran kényszerülnek uzorásoktól való kölcsönfelvételre. A magas uzorakamattal tetézett kölcsönök egyik legfontosabb újjátermelői a romák szegénységének. Az egyik roma csoportszervező ezt így magyarázta el:

„Az emberek a faluban megszokták, hogy mondják, hogy menjünk, kérjünk tőlük pénzt kölcsön. Kamatra. 50 százalékra. Azt mondtam: »Te, most az 50 százalék nem felel meg.« Mert nem volt már pénze, nem volt mit csinálni és sürgős volt. Nem volt hová fordulj, mit csinálj? [...] A többiek most is csinálják. Mivel nincs amit csináljon, megy. Jobb hogy nélkülözz, mintsem, hogy kölcsönkérj. Mert ezek meggazdagodtak ezen a dolgon. Adott 100 eurót, gondolhatod, hogy amikor visszaadtad, még kellett adjál 50-et. És egyesek »kismekeredtek«, elkezdtek egy hónapra 50 százalékot kérni. S eltelt így 2-3 hónap. Ezek januártól már kezdik. Látta, hogy mi már csináljuk a szerződéseket, adhat kölcsön.

40 Sydal F. Silverman által használt fogalom – K.T.-P.L.

41 Silverman, Sydal F.: 'Exploitation' in Rural Central Italy: Structure and Ideology in Stratification Study. *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 12., 1970, No. 3. (Jul.), 327–339.; 332.

Már pontosan tudták, hogy, na, mennek dolgozni. Korábban meg kérdezték, de nem tudtam, hogy miért kérdezik: »Te, az megy veled dolgozni?« »Igen, megy, megy.« Ezek tudták, hogy kivel megyek. »Igen, megy, megy. Velünk jön.« És ezek [az uzsorások] adták a pénzt. Ezek kerestek 200-at, 300-at. A fizetésüknek, mikor hazajöttek, annyi volt. [Tehát azok, akik uzsorával foglalkoztak, a faluból valók?] A faluból, igen, innen. Na jó, nem sokan, ketten foglalkoztak ezzel. [...] Két magyar, aki így adott kölcsön. Én még közbeavatkoztam egyszer-egyszer a máshonnan jövők esetében. Azt mondtam, hogy mielőtt menne, hagyjon a gyermekeinek 20-50 eurót. [...] És azt mondtam, na, hogyha nem lépek közbe, hogy azt mondjam, hogy ne adjon, nem adott volna. »Igen, velem jön és visszaadom a pénzt. Ha nem adja meg ő, megadom én.«⁴²

A romák kimaradásának okai a helyi formális munkaerőpiacról

Az ázogi romák annak ellenére maradnak ki a formális munkaerőpiacról, hogy az a (falusi viszonylatban ritka) helyzet áll fenn, hogy helyben több mint 300 munkahely érhető el. A regionális jelentőségűvé vált pékség romákat legfeljebb alkalmanként, többnyire a gyár épületein kívüli munkákra (udvarseprés, rendrakás, a zöldövezet gondozása) fogad fel. A romák alkalmazásának legnagyobb akadálya a bizalom hiánya.

Az interjúk szerint a faluban a román–magyar együttélést szimbolikus síkon az etnikai tolerancia jellemezte. A kenyérgyár tulajdonosa elmondta, hogy gyerekkorában az volt a jellemző, hogyha valamely szomszéd román volt, akkor arra biztatták a gyerekeket, hogy „románul játszanak”, ugyanígy, ha náluk játszottak, a román gyerekeket arra biztatták, hogy magyarul beszéljenek. A tolerancia szimbolikus síkon való kifejezése az etnikai együttélést jellemző norma volt. Szintén a cégvezető beszámolója szerint ünnepekkor soha nem fordult elő, hogy nekik, gyerekeknek ne hozzanak süteményt a román szomszédok, és ez fordítva is így működött. A cégvezető elmondása szerint a román–magyar egyenlőség-eszmény jegyében vezeti a céget is. A cégvezető által megfogalmazott „etnikai egyenlőség-eszmény” azonban nem érvényes a romákra. Romákkal ugyanis bevallottan nem dolgozik szívesen, ezért egyet sem alkalmazott közülük. Egy magyar család „beajánlott” egy szegény roma családból származó roma fiút, aki a nyári vakációkban szokott apró munkákat elvégezni (sepregetés, gyomirtás stb.) és a cégvezető véleménye szerint is „rendes”. Bár nem volt negatív tapasztalata, mégsem teljesen elégedett vele, mivel szerinte a fiúban nincs önállóság, kezdeményező készség. *„Mindig mondom neki, mért van a fejed? Azért,*

42 Interjú sorszáma: 3., a pünkösdi egyház vezetője (közösségvezető). Fordítás román nyelvből.

*hogy árnyékot tartson? Vagy hogy gondolkozzál vele?*⁴³ Szerinte a fiú nevelhető, de azért van különbség közte és a „*másikok*” (ti. nem romák) között.

Nyilvánvalóan a formális iskolázottság hiánya és az analfabetizmus magas aránya sem támogatja a romák alkalmazását.⁴⁴ Egy alkalommal a telepen beszédbe elegyedtünk két huszonéves roma fiúval. Rövid időn belül 5-6 hasonló korú társuk is csatlakozott hozzánk. Egyiküket leszámítva mindannyian azt mondták, hogy nem tudnak írni-olvasni. Nevetve némitották el azt a társukat is, aki azt állította, hogy ő „egy kicsit” tud írni-olvasni.

Az egyik beszélgetés során, amikor a románok és magyarok roma vendégmunkás csoportokban való részvétele került szóba, az egyik roma vezető megjegyezte, hogy a magyarok rendszeresen diszkriminálják a romákat, a jobb munkalehetőségeket csupán a magyaroknak tartva fenn. Ezt bizonyító egyik példaként a pékséget hozta fel, ahol bár a helyiek számára korlátlan munkalehetőségek lennének (a munkások jelentős része ingázik a faluba), romákat nem alkalmaznak. Egy másik esetként azt hozta fel, hogy egy szintén Kis-Küküllő menti, többségében magyarok által lakott faluban németországi vendégmunkát szervező magyar csoportszervező csupán „egyetlen alkalommal” vett be roma nemzetiségűt a csoportjába. Abbéli meggyőződésének is hangot adott, hogyha a szlovéniai vendégmunkát lehetővé tevő kapcsolatokat nem a roma csoportszervezőknek, hanem magyaroknak sikerült volna kisajátítani, a romák lemaradtak volna erről a munkalehetőségről is.

A sikeres integráció mint kivétel: cigányból parasztgazda

Sorin (álnév), az 50 év körüli gazda az egyik legsikeresebbnek számító roma ember a faluban. A gazdaságban a feleségével ketten dolgoznak. Van két felnőtt, családos lánya, akik Belgiumban élnek. Sorin és családja helyzete a romák között kivételesnek számít. Ők az egyetlen kiterjedtebb gazdaságot fenntartó roma család. Ázogon a második legnagyobb tehenes gazdasággal rendelkeznek, körülbelül 15 marhát tartanak. A gazdaság tehenartásra való specializáltsága mellett a faluban megszokottól jelentősen nagyobb számban tartanak disznókat is: 16 darabot. Traktorral, lóval, egyaránt műveli a földjeit.

A faluban a magyarok házai között elhelyezkedő házukat 1999-ben vásárolták. Korábban a település romák által lakott utcájában éltek. Sorin a szocializmus idején hosszabb ideig a kollektív gazdaságban dolgozott állat-

43 Interjú sorszáma: 18., a kenyérgyár cégvezetője/tulajdonosa.

44 Az írni-olvasni tudás hiányára a mennyiségi adatfelvétel is rávilágított, emellett a „funkcionális analfabetizmus” magas fokával számolhatunk.

gondozóként és fogatosként. Elmondása szerint a tehenekkel való foglalkozást ekkor szerette meg. Egy évet a dicsőszentmártoni téglagyárban dolgozott. Egy-két tehenet a szocializmus idején is tartott, ezek száma pedig a rendszerváltás után három-négyre nőtt. *„A marhák olyanok, mint a rüh: ha az ember belémeget, akkor nem tud megszabadulni tőle”*⁴⁵ – mondta nevetve. *„Az embernek belemeget a véribé, aki szereti, aki nem, annak ingyen odaadnám, úgyse foglalkozna vele.”*⁴⁶

Sorin és felesége a magyarsághoz való integráció/asszimiláció magas fókán áll. „Bent” a faluban, a magyarok házai között vásároltak maguknak házat, és az életvezetés több vonatkozásában „magyarként” viselkednek. Állatállományát azután szaporította fel, hogy a faluban vásároltak feleségével portát. Az istállót és a hozzá tartozó további gazdasági épületeket maga építette. A tejet egy brassói székhelyű tejfelvásárló cégnek adja el, amely nagyobb mennyiségű tej összegyűjtésére alkalmas hűtőberendezést szeret be az udvarukra. A gazdaság működési költségei mellett, ha sikerül némi megtakarításra szert tenniük, külföldön élő lányukat támogatják.

Sorin erős gazdaidentitással rendelkezik, amelynek fontos komponense az állatok szeretete és a hozzáértés (például az állatok betegségeinek az ismerete). A munkát szerető embereket tiszteli, és magával szemben ő is tiszteletet vár el. Amikor a *falusi emberről* beszél (összehasonlítva a nem gazdálkodó romákkal), nem nehéz felismerni a magyar gazdának a falusi emberről alkotott normatív elképzeléseit:

*„Szegénység van, meg nem szeretik a munkát, mondjuk meg a valóságot. Hát milyen ember az, aki otthun van és nem tart egy állatot magának. Az falusi ember? Én úgy érzem, az nem falusi ember, aki nem tart egy tehényt, egy disznót. Ott minden puszta náluk, csak a kuttyák vannak. [De ha nincs földjük?] Béreljen, s dolgozzon, mint ahogy én, ők is tudnának, aki akar.”*⁴⁷

Oláh Sándor egy székelyföldi roma kovács identitásstratégiáinak értelmezésekor amellet érvel, hogy a mesterség gyakorlása a társadalmi valóság építésének az eszköze, amely alkalmas arra, hogy a személy helyét a közösségi viszonyrendszerben kijelölje. A szerző leírja, hogy az idős roma kovács a mesterségét annak ellenére is gyakorolta, hogy gazdasági értelemben nem volt rá szüksége: *„A kapcsolattartás e formájával saját valóságfenntartó szükségletét elégíti ki: újra és újra definiálja saját világát, megőrizve mikrokörnye-*

45 Interjú sorszám: 1., a szegregátumon kívül élő roma gazda.

46 Interjú sorszám: 1., a szegregátumon kívül élő roma gazda.

47 Interjú sorszám: 1., a szegregátumon kívül élő roma gazda.

zete kollektív identitásképzésben elfoglalt pozícióját is” – írta e személyről a szerző.⁴⁸

Az Oláh Sándor által vizsgált esethez hasonlóan Sorin gazdaiidentitása a roma telepen élőkől való elhatárolódás kinyilvánításának is az eszköze. A romák lakta utcában élőkől való elhatárolódása abból fakad, hogy az itt élők nem tesznek eleget a „falusi embertől” elvárható normáknak: nem tartanak haszonállatokat, nem végeznek mezőgazdasági munkát, nem tartják rendben a portájukat, „nem szeretnek dolgozni”.

A család helyzete kivételesnek számít a településen. Életvitelüket, gondolkodásmódjukat illetően a falubeli magyar és román családokhoz hasonultak, a hasonulást pedig sikeres gazdasági tevékenységük révén a falu is elfogadta, hasonlóan az Oláh Sándor által vizsgált esethez. Helyzetükben némi ellentmondást képez, hogy akkorra váltak sikeres gazdákká, amikor a település magyar és román családjai lényegében felhagytak a mezőgazdasági tevékenységgel, és a megélhetés új modelljei alakultak ki.

A romák regionális munkamigrációját kontrolláló helyi roma elit/vállalkozók

A szlovéniai vendégmunkát ellenőrző családok tagjai alapvetően más modellben váltak a roma közösség legfontosabb szereplőivé. A szlovéniai munkamigráció kibontakozásához szükséges kapcsolatfelvétel szlovéniai komlóültetvény-tulajdonosok kezdeményezésére indult. Az interneten ajánlott szlovéniai munkalehetőség egy marosvásárhelyi vállalatvezető és annak bizalmi embere közvetítésével történt, aki egy szlovéniai megbízottat irányított Ázogra. E megbízott feladata szezonmunkás romániai vendégmunkás csoportok létrehozása volt. A csoportok létrehozásában olyan helyi médiátorokra volt szüksége, akik ismerték az embereket, és megfelelő legitimitással bírtak a lokális közösségekben ahhoz, hogy több csoportnyi munkást verbuváljanak szlovéniai vendégmunkára. Ilyen ember volt az első ázogi csoportot a szlovéniai megbízottal közösen megszervező H. Az 1980-as évek elejétől, több más társához hasonlóan, különböző romániai komlóültvényeken dolgozva kereste a kenyerét, így nagy tapasztalattal rendelkezett a komlóval kapcsolatos munkálatokat illetően. Az 1989-es rendszerváltást követően 1-3 év alatt az állami tulajdonban levő komlóültvények fel-

48 Lásd Oláh Sándor: „... szeretnek... s szükségük es van reám...” In Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról.* KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996, 195–205.; 204.

számolódtak. H. ekkor magyarországi vendégmunkával próbálkozott. A szlovéniai munkalehetőség 1999-ben adódott, amikor a hazai munkaközvetítő kapcsolatba hozta egy szlovéniai komlóültetvény-tulajdonos megbízottjával. A szlovéniai megbízottal együttműködve ő lett az első, a közösségből származó csoportszervező. Kezdeményezésére 1999-ben 12 helyi férfi útlevél csináltatott. A szlovén megbízottal együtt a Budapesten működő szlovén nagykövetségre⁴⁹ utazott a szükséges munkavállalási engedélyek megszerzéséért. Az engedélyek kibocsátását követően e csoporttal egy szezonban dolgoztak Szlovéniában. Ott több ültetvénytulajdonos is érdeklődött az olcsó romániai munkaerő után. H. új kapcsolatokra tett szert, amelynek nyomán az első szezonmunkát követően több csoportot is szervezett, amelyek különböző szlovéniai helyeken dolgoztak. A következő években H. évente kb. tíz (10-12 főből álló) csoportot szervezett. A helyi roma közösségen túlmutató kapcsolatrendszere kulcsfontosságú volt abban, hogy az ázogi romák számára megnyílt egy új munkaerő-piaci szegmens. A családfő a helyi roma párt képviselője, és bár elmondása szerint indult a helyhatósági választásokon a tanácsosi tisztségért, nem sikerült elegendő szavazatot szereznie. Mindemellett az önkormányzat vezetői a roma közösség egyik legtiszteltebb informális vezetőjeként tartják számon. A roma közösséget érintő önkormányzati döntések során általában kikérik a véleményét. Kiemelt pozíciójára utal az is, hogy egy, a helyi romákról szóló médiaanyagban is ő a fő interjúalany. Vezetői legitimitása a 2012 júniusában emberélelet követelő konfliktust követően is megmutatkozott, ő volt az egyike, aki közvetített a hatóságok és a között a család között, amelynek tagja halálos lövést kapott. Három felnőtt fia és egyik veje segítségével a Szlovéniába irányuló munkamigráció legfontosabb szervezőjévé vált. Néhány éve, amióta megcsappant a szlovéniai ültetvényeken dolgoztatott munkások száma, fiai a külföldi munkamigráció új lehetőségei után kutattak, a kutatás ideje alatt Németországban dolgoztak. A szlovéniai munkavállalás tapasztalataira és kapcsolataikra építve rövid időn belül új csoportszervezők is kitermelődtek a helyi közösségből. H. fiai, valamint egy veje is csoportszervezésbe fogott.

E család tagjai mellett egy, a Kis-Küküllő mente alsó folyásáról származó faluból a szocializmus idején Ázogra telepedett S. család kezdte egyre inkább átvenni a kezdeményező szerepet a csoportok megalakításában és a szlovéniai munkaközvetítésben. E család tagjai, akik korábban, a harmincas éveiknél idősebb társaikhoz hasonlóan az 1980-as évektől romániai komló-

49 Romániában ugyanis nem működött szlovén nagykövetség.

ültetvényeken dolgoztak, a helyi pünkösdi gyülekezet és templom megalakítói voltak. A család tagjai a pünkösdi vallás révén rendkívül jó regionális kapcsolatrendszerrel rendelkeznek. A 2000-es évektől az öt fiútestvér és apjuk egymással együttműködve kezdtek szlovéniai vendégmunkára csoportokat szervezni. Szezononként általában 10-13, Szlovénia különböző részén dolgozó 6-10 fős csoportokat alakítottak, de az egyik szervező szerint volt olyan alkalom is, hogy négyszáz ember indult Szlovéniába. A regionális migrációs hálózat bejáratódásával a kezdeti szlovén megbízottak kiiktatódtak, a helyi csoportszervezők elkezdtek közvetlenül a tulajdonosokkal tárgyalni. A csoportok rendszeres szervezésével többségük megtanult szlovénul. A kezdeti 1 euró/óra napi díjhoz képest egy idő után jelentős béremelést értek el, a 2000-es évek közepére a munkások bérezését 1,5 euró/óra díjazásra tornászva fel.

A család tagjai külön utcát építettek a faluhoz közeleső részen. Ebben az utcában a szocializmus idején néhány magyar család háza állott. Ma már kizárólag az öt testvér és családjaik, valamint további közelebbi rokonok házai állnak. Ez az utca látványosan rendezettebb a szegregátum többi részéhez képest. Többnyire újonnan épített, igényes kivitelezésű és berendezésű házakból áll. A családot informálisan a legidősebb fiútestvér vezeti, aki a helyi pünkösdi közösség vezetője. A családban ugyanakkor nagy tekintéllyel, véleményformáló erővel rendelkezik a fiúk anyja. A pünkösdi közösségben úgy tartják, hogy az S. fiúk anyja hatására alakult meg az ázogi romák körében a pünkösdi gyülekezet. A középkorú asszony rendkívül tudatos a családba tartozó gyermekek oktatását illetően. A hét meghatározott napján ő maga iskolán kívüli oktatási foglalkozásokat tart a gyermekek számára a pünkösdi gyülekezeti házban. Fiai kivétel nélkül szlovéniai munkaközvetítéssel foglalkoznak, jól beszélnek szlovénul. Alkalmanként használt autókkal kereskednek. A fiúk mindannyian külön házat építettek maguknak. A telepen élő családok többségénél lényegesen jobb anyagi körülmények között élnek. Néhányuk háza méreteiben, a felhasznált építőanyagok minőségét, belső kialakításukat és felszereltségüket illetően a falubeli magyar házak többségét is túlszárnyalják, az igényesebb építésű falubeli újabb házakkal vetekednek. A közösségen belül magasabb fogyasztási szintet jelentő személygépkocsival is rendelkeznek.

Az útlevel készítését leszámítva a hathónapos szlovéniai vízum megszerzésének költségeit, valamint a munkások kiutazását a szlovéniai munkaadók fizették. A munkavégzés alatt szállást és étkezést biztosítottak a munkásoknak. A megbeszélte időpontokban mikrobuszok érkeztek a Kis-Küküllő menti falu roma telepére, ahonnan Szlovénia különböző részeire

szállították 1-2 hónapra a munkásokat. E munkalehetőséggel a munkaképes ázogi romák nagy része élt, többségében férfiak, de szép számmal mentek nők is. Az ázogi romák mellett a régió több más falujából (főként Kis-Küküllő menti és Nyárad menti falvakból) is verbuváltak munkásokat. Az egyik ázogi munkaszervező Bándot, Nyáradtót, Désfalvát, Csávást, Bonyhát, Kísszentlászlót, Szénaverőst, Zágort említette olyan településekként, ahonnan sok munkás érkezett.

Az ázogi roma munkaszervezők munkás-rekrutációjukhoz a pünkösdi vallás révén kialakult kapcsolatrendszerüket használták fel. Kezdetben csupán pünkösdi „testvéreket” vittek Szlovéniába, de ahogy egyre nagyobb igényt kellett kiszolgálniuk, a „testvérek” ajánlására (általában azok rokona- it vagy barátait) nem pünkösdistákat is bevettek a csoportba.

Az új vallási közösségek szerveződésének fontos eleme a közösség tagjai egymás megsegítésére való törekvése, amely a tagok számára előnyös gazdasági együttműködésre is kiterjed.⁵⁰ A pünkösdi közösség normarendszeréből fakadó, a közösségi tagok együttműködésére, egymás kölcsönös megsegítésére való ösztönzés mellett a pünkösdi vallásra és a helyi egyház kapcsolatrendszerére épülő migrációs hálózatnak gyakorlati előnyei is voltak a munkaszervezők szempontjából. Az egyik legfontosabb előny a munkásokkal való személyes kapcsolat és ismeretség. Mivel a rendszer számos eleme informálisan működött, a csoportszervezők jelentős rizikót vállaltak a csoportok összeállításakor. Az egyik legnagyobb kockázatot az jelentette, hogyha a szlovéniai munkavállaló által kifizetett munkavállalási engedély és vízum megszerzését követően a munkás mégsem vállalta a vendégmunkát. Mivel az engedélyek személyre szólóak voltak, a jelentős szervezőmunkával és adminisztrációs nehézségekkel megszerzett engedély kárba veszett, más nem foglalhatta el a kieső munkás helyét a csoportban. A kár annál is jelentősebb volt, hogy a szlovén hatóságok nem minden vízumkérelmet bíráltak el pozitívan. Az egyik csoportszervező például elmesélte, hogy első alkalommal 27 emberrel csináltatott útlevelet (ennyi embert akart Szlovéniába vinni), de a szlovén hatóságok csupán 12 vízumot állítottak ki. Ilyen esetekben ráadásul a szlovéniai ültetvény-tulajdonosok a munkavállalási engedély/vízum árát a csoportszervezőre hárították. A csoportszervezők személyes érdeke volt általuk jól ismert, kontrollálható, megbízható személyekből összeállítani a csoportokat. A munkamigrációs hálózat kialakításában a

50 Lásd például Kiss Tamás: A szocialista típusú modernizáció és a hetednapot ünneplő adventista vállalkozók. *Magyar Kisebbség*, 2003. 1. sz., 264–280.; Wanner, Catherine: Advocating New Moralities: Conversion to Evangelicalism in Ukraine. *Religion, State & Society*, Vol. 31, 2003, No. 3, 273–287.; 283.

legfontosabb tényező a bizalom volt. Erről az ázogi pünkösdi egyház közösségvezetője, aki évek óta csoportszervező is, a következőket mondta:

„[Volt kapcsolata azokkal a közösségekkel?] Hát mi ismerjük egymást, kapcsolatban vagyunk az egyház révén. Jó, mi először a testvéreket hívtuk dolgozni. Mert tudod, hogy ezekkel nincs problémád külföldön.”⁵¹

A hálózat a vallási kapcsolatok mentén történő szervezése azért is kézenfekvő volt a csoportszervezők számára, mivel a pünkösdi közösségek tagjai a csoportszervezők számára kockázatot (és anyagi kárt) jelentő vétségek esetében sokkal többet kockáztattak a nem pünkösdi tagoknál. Kimaradhattak például az egyház által ellenőrzött támogatások köréből, hogyha pedig nem a helyi közösséghez tartoztak, megbélyegzésre számíthattak a régióban egymással kapcsolatban levő roma pünkösdi közösségekben. A nem pünkösdi munkások egyetlen kockázata az elvárások megsértésével szemben az volt, hogy a következő szezonmunka során a csoportvezetők kihagyták őket a csoportból, ezért a csoportszervezők sokkal nehezebben tudták őket kontrollálni, és emiatt sokkal magasabb rizikófaktort is képeztek. Az egyik csoportszervező például elmesélte, hogy egy alkalommal 1000 márkája odaveszett, mivel két érvényes vízummal rendelkező munkás is cserbenhagyta, nem vállalva a vendégmunkát.

Nem véletlen tehát, hogy a munkaszervezőkkel folytatott beszélgetés során gyakran előjött a munkások megbízhatóságának és kontrollálhatóságának a kérdése. A külföldi vendégmunkára ajánlkozó vendégmunkások nemcsak abban a tekintetben képeztek kockázati tényezőt, hogy az engedélyek megszerzését követően végül nem vállalták a vendégmunkát. A vendégmunka során felmerülő fegyelmi ügyeket szintén ők kezelték. A közös szállások rendbetartása, a dohányzási tilalom megszegése stb. a kisebb fegyelemsértések közé tartozott. A közös szállások rendbetartása során felmerülő problémák esetében szintén nekik kellett eljárniuk. Mindkét csoportszervező által említett problémát képezett a kisebb lopásesetek kezelése, amelyek ellen szintén nekik kellett fellépniük, és amelyekről az ázogi pünkösdi közösségvezető azt állította, hogy a nem keresztény (értsd: nem pünkösdi) munkások követték el, akiket pünkösdi rokonaik ajánlására vett be a csoportba.

„...vannak nekem is »testvéreim«, akik nem keresztények [itt: pünkösdisták], na, beajánlotta egyik-másik: »testvérem, gyere vidd el a testvéreimet is vagy

51 Interjú sorszáma: 3. A pünkösdi egyház vezetője (közösségvezető). Fordítás román nyelvből.

a sógoromat», vagy ezeket, akik nem keresztények. De tudd meg, problémákat okoztak. Mentek az üzletekbe [itt: lopni]. Hát ott nem... [lopnak]. Tudod mit csináltak ott a szlovének akkor 2003–2005-ben. Hagyták és vásároltak, azaz, ahogy volt a bolt, Lidl, ott úgy volt. Kiléptek, nem mehettek be az üzletbe úgy [máshol vásárolt dolgaikkal]. Kinthagyták. De aztán már nem volt ott. [nevet] Mert hogyha otthagyták, a mi románjaink... [csettint, nevet]”⁵²

A csoportszervezőknek szlovéniai munkavégzés teljes időtartama alatt felelősséget kell vállalniuk a munkásokért, a szlovéniai ültetvény-tulajdonosok a munkafegyelem megtartását a csoportszervezőkön kéri számon. Az ültetvény-tulajdonosok kizárólag a csoportszervezőkkel kommunikálnak, legyen szó szervezési kérdésekről, a bérek újratárgyalásáról vagy fegyelmi problémákról.

„Akárhogyis, harcolni kellett velük. Folyamatosan figyelni kellett őket. Ahol több emberem volt, ott kellett üljek. Hogy üljek velük. A többi helyen, ahol kevesebben voltak, heten, tízen, naponta meglátogattam őket. Volt néhány alapemberem, akikkel naponta tartottam a kapcsolatot, hogy lássam, mi történik. Vagy a főnökök [értsd: tulajdonosok] jöttek és szóltak, ha problémák voltak.”⁵³

A csoportszervezők ritkán dolgoznak a mezőn, többnyire a csoportok felügyelésével, ellenőrzésével vannak elfoglalva, de gyakran az élelmiszer-beszerezéssel, valamint különféle szervezési ügyekkel is ők foglalkoznak. Az egymástól térben távol (akár különböző régiókban) dolgozó csoportok ellenőrzését megbízott embereik segítségével (csoportfelelősök) látják el.

Az „egyszerű munkások” általában 10-12 órát dolgoznak naponta, kb. 1,5 eurós órabérrel. Egy munkás ily módon egy „szezon” jelentő kb. 1 hónap alatt 400-500 eurót keres úgy, hogy a kiutazását, szállását és étkezését a szlovéniai munkaadók biztosítják. Egy évben két „szezonban” van szükség külföldi vendégmunkásokra a szlovéniai komlóültetvényeken, a tavaszi és az őszi munkálatok idején. A vendégmunkának ebben a formájában egy ázogi munkás évente maximum 1000 eurót keres. Az ázogi romák többségének ez a kereset a legfontosabb éves jövedelme, ezenkívül többnyire alkalmi keresetre számíthatnak.

A munkaszervezők, akik lényegében egyszerre munkaközvetítő magánvállalkozók és csoportfelügyelők, természetesen lényegesen jobban keres-

52 Interjú sorszáma: 3. A pünkösdi egyház vezetője (közösségvezető). Fordítás román nyelvből.

53 Interjú sorszáma: 3. A pünkösdi egyház vezetője (közösségvezető). Fordítás román nyelvből.

nek az egyszerű munkásoknál. A beszervezett emberek száma alapján egy munkás után egy eurót kapnak. Egy csoportszervező a szlovéniai vendégmunka „fénykorát” jelentő 2000-es évek elején (egészen a 2000-es évek közepéig) átlagban körülbelül 100 munkás számára szervezte meg a munkalehetőséget. Ily módon egy szezón idején akár hatszorosát is megkereste (3000 euró körül) annak, amit a földeken dolgozó munkások kerestek.

Mint említettük, a csoportszervezői státusra a roma közösségen belül jó pozícióval rendelkező családok tagjai tettek szert. A státus megszerzésének feltétele a roma közösségen kívüli külső kapcsolatokkal való rendelkezés és e kapcsolatrendszer továbbfejlesztésére való képesség. A csoportszervezői státus egyrészt ráépült néhány családnak a közösségen belül kimagasló korábbi társadalmi tőkéjére,⁵⁴ másrészt hozzájárult e tőke gyarapításához. Nem véletlen, hogy az elsők között csoportot alakító család feje rendszeresen az egyik romapárt képviselőjelöltjeként indult a helyhatósági választásokon. A másik csoportszervező család tagjai a pünkösdi egyház révén szereztek kapcsolatrendszerüket. Az egyház révén a közösség tagjai számára becsatornázódó nyugati pünkösdi egyházak támogatása a közösségen belül e család tagjainak szimbolikus tőkéjét erősítve „csapódik ki” a roma közösségben, lévén, hogy az adományok elosztását e család tagjai ellenőrzik.

A pünkösdi egyház vezetője szerint kivételes helyzetekben ő is ad kedvezményes kölcsönöket a pünkösdi közösséghez tartozó romák számára, de erről a gyakorlatról a romák közül más információval nem rendelkezünk.

„Én próbáltam segíteni másoknak is, mert nem volt hova menjenek. Főleg, mint ahogy most is van, március, áprilisban nehéz. Az embernek semmilyen jövedelme nincsen. Hogyha nem mondtam volna, hogy adjon, ők nem hitték volna el neki, hogy velem jönnek dolgozni. [...] És nem jó nekünk ezzel a vallással [pünkösdi], az sem jó, hogy jót álljunk értük. De nem volt mit csinálnod, ha láttad, hogy annyira ösztönöz. Főleg, hogy sokszor a gyermekek mások gondjaira bízva maradtak. Hagynod kellett nekik élelmet, pénzt, mert... És sokszor mentek az emberek a... jöttek munkából és a gyermekekért, mert otthon hagyták őket, szinte az összes pénzük ráment az otthoni költségekre. Egynél [munkakeresőnél]. És hogyha ketten voltak egy családból, jobb volt a helyzet.”⁵⁵

54 Lásd Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, 1997, 156–178.; 167.

55 Interjú sorszáma: 3., a pünkösdi egyház vezetője (közösségvezető). Fordítás román nyelvből.

A magyar vezetői elithez tartozó személyek közül néhányan megemlítették a roma közösségből származó roma uzsorásokat is, de ezt a kutatásban résztvevő romák nem erősítették meg.

A szlovéniai migrációs hálózatok működtetésével a roma közösségen belül megerősített pozíciójukkal e családok legtekintélyesebb tagjai kvázi a közösség vezetőiként és politikai mediátorokként is fellépnek. Az önkormányzat helyi, ázogi tanácsosa például a roma telepet érintő fejlesztésekben (közművesítés, hídépítés), vagy a telepen kezdeményezett civil programok megvalósításához (a helyi ifjúsági egyesület szemétygyűjtési akciója) rendszerint e családok tagjaival tárgyal. Az ázogi magyar tanácsos a következőképpen jellemezte a roma közösség vezetőivel való viszonyát:

„...de azért van pár ember, aki kiválik, jobb anyagi helyzetben van, ő szervezi a szlovéniai munkákat, s rá hallgatnak. Azt mondanám, hogy vezetők, mert ha megkérem, hogy gyűjtse össze őket, össze tudja hívni, rá hallgatnak. Egy pár, 2-3 család van ilyen. [...] Volt olyan, hogy ők kezdeményeztek, jöttek hozzád, például sáncokat pucolni. Most mondhatni elég jó a kapcsolat közöttünk. Mióta volt ez a lövöldözéses incidens, megcsillapodtak. Úgy félnek, lássák, hogy tényleg nem lehet viccelni itten. S úgy jöttek hozzám, hogy tényleg beszéljük meg ezt, beszéljük meg azt, hogy lehetne elintézni. Én mindig mondtam, hogy ti magatok kell elintézzétek egymás közt, mert én mint külsős, ha valamit rászólok valakire: »Igen, mert én cigány vagyok, s azért szólsz rám.« »Ti kell ott benn magatok között rendet tegyetek!«”⁵⁶

Az „egyszerű munkások” és a csoportszervezők között megmutatkozó látványos vagyoni különbségek ellenére, az olyan roma családnál, ahol egy-két családtag több éve rendszeresen külföldön dolgozik, a többséget jellemző nagy mértékű szegénységből való kilábalás jelei látszanak. A lakóház kibővítése igényesebb kivitelezésű modern építőanyagokkal, nem pedig általuk készített, hevenyészett építkezési anyagokkal (vályog, nád, saját vágású faanyag stb.) vagy a legolcsóbbnak számító gyári építőelemekkel (például olcsó hullámlemez tető), mint ahogy az a legtöbb ház esetében van. Ezeket a házakat már kerítések övezik. A szlovéniai vendégmunkázás megkezdése előtt csupán néhány ház készült téglából a romatelepen.

„Mielőtt elkezdünk volna járni (Szlovéniába), itt csak földből készült házak voltak. Agyagból. Csupán néhány ház volt téglából. De amióta elkezdünk

⁵⁶ Interjú sorszáma: 14., Ázogot képviselő tanácsos.

Szlovéniába járni, mindenki ahogy meg tudta szervezni a családjával, hogy ne legyenek túl nagy költségei, hogy pénzt hozzanak, csinált (tégglából). Mind újakat. A vakolattól a tetőig új anyagokból csinálták. Két-három szobát, melyiknek, ahogy sikerült. Most mindegyiknek új háza van. Természetesen azoknak, akik Szlovéniába járnak és...

- ... és nem pazarolják el a pénzt. Nem dobta el a pénzt, hanem a házba fektette.⁵⁷

- Tudja, hogy kell spórolni.”⁵⁸

A világgazdasági krízist követően a szlovéniai vendégmunka jelentősége érezhetően csökkent, bár az ázogi roma családok számára még mindig a legfontosabb jövedelemforrást képezi. A vendégmunkásokra való igény megcsappanása a szlovéniai komlóültetvény-tulajdonosok körében elsősorban a csoportszervezők számára képez jelentős jövedelemcsökkenést.

Az ázogi romák külföldi munkamigrációs hulláma hatással volt a roma-magyar kapcsolatokra is, jelentősen felülírva a két közösség egymáshoz való viszonyulásának néhány „kulturális beidegződését”. Mivel a szlovéniai vendégmunka lehetősége az otthoni kereseti lehetőségekhez képest magasabb bérezést jelentett, a faluban élő kiskeresetű vagy munkanélküli, általában nagyon fiatal magyarok számára is vonzerőt gyakorol. A Szlovéniában egy hónap alatt megkereshető 400-500 euróhoz képest a legtöbb ázogi számára elérhető, a pékségben történő alkalmazás nettó 180 euró körül van. A roma csoportszervezők által összeállított vendégmunkás csoportokba ily módon rendszeresen bekerül egy-egy falubeli magyar fiatal is, ahogy a környező falvakból is rendszeresen jelentkeznek néhány magyar és román nemzetiségű személy szlovéniai vendégmunkára. A szlovéniai vendégmunka ily módon a hagyományosan a romák alárendeltségében kifejeződő roma-magyar viszonyban fordított irányú pozícióváltást eredményezett, még ha ez a pozícióváltás csupán limitált időtartamú helyzetekre is vonatkozott. A roma csoportszervezők presztízsének megerősítéséhez járult hozzá, hogy a vendégmunkás csoportokba magyarok és románok is jelentkeztek.

57 A pünkösdi egyház vezetőjének közbeszólása (közösségvezető).

58 A pünkösdi egyház vezetőjének közbeszólása (közösségvezető).

Interjú sorszám: 2., a roma párt helyi képviselője. Fordítás román nyelvből.

Következtetések

Elemzésünkben bemutattuk, hogyan változtatta meg a külföldi munkavállalás az ázogi romák megélhetési stratégiáit. Kihangsúlyoztuk a pütkösdi vallás hálózati szerepét a vendégmunkára való mobilizációban, valamint a pütkösdi vallás által implementált értékrend jelentőségét a vallási alapon szerveződő munkaközösségek fenntartásában. A vendégmunkát szervező mediátorok tevékenységét a roma közösségen belüli vezetői pozíció-teremtés helyzeteiként értelmeztük. Bemutattuk, hogy a helyi pütkösdi egyházban vezető szerepet betöltő személyek hogyan használták fel az egyház szervezéséből fakadó társadalmi tőkéjüket⁵⁹ a szűkebb régió több roma közösségre kiterjedő munkamigrációs hálózat létrehozására és működtetésére. Úgy tűnik, hogy a pütkösdi egyházat foglalkoztatja a romák politikai tudatosságának emelése, a telepen belüli kiemelt pozíciójuk legitim politikai szerveződésbe való átkonvertálhatósága.

Amellett érveltünk, hogy a nagy létszámú csoportok felügyelete, a munkások kontrollálása képezte problémát a pütkösdi egyház vezetéséből álló vagy ahhoz közeli csoportszervezők úgy oldották meg, hogy a csoportrekrutációk elsődleges elvének a pütkösdi valláshoz való tartozást tették meg. Mivel a munkamigráció működésében számos informális elem volt jelen, a rendszer működtetésének biztosítéka a csoportszervezők mobilizációs és kontrolláló képessége volt. A bizalmon alapuló szelekciós elv helyességének gondolata gyakran előfordult a csoportszervezőkkel történő beszélgetések során.

Az ázogi, valamint a környékbeli roma közösségekből rekrutálódó vendégmunkás csoportokban kis számú magyar és román etnikumú munkás jelenléte alapvetően nem változtatta meg a roma–magyar kapcsolatokat, bár az együttműködésnek ez a formája korábban elképzelhetetlennek számított a településen. Korábban a patrónus szerepében kizárólag magyar vagy román gazdák voltak, a szlovéniai munkamigráció teremtette új helyzet lehetővé tette, hogy a csoportszervező romák is patrónusokká váljanak, drasztikus státusváltást valósítva meg nemcsak saját közösségükben, de a faluközösség egésze előtt. E roma etnikumú személyek látványos gazdasági sikerei és kiterjedt szimbolikus tőkéjük következtében bekövetkező státusváltása a stigmatizált roma identitásból való kilépés stratégiájaként is értelmezhető.

Az ázogi romák megélhetési stratégiái az erdélyi magyar falvakban érvényesülő roma–magyar együttélés számos tipikus vonását jelenítik meg: a

59 Lásd Bourdieu: i. m.

romák térbelileg szegregáltak, gazdasági és társadalmi kirekesztettség sújtja, a szocializmus idejéhez képest a roma közösség tagjainak száma nagymértékben gyarapodott. A romák jelenlegi helyzete annak az erdélyi falunak a nem tipikus szituációját testesíti meg, ahol a magyar közösség tagjai a faluban megtelepedő ipar következtében rövid távon drasztikus stratégia-váltást hajtanak végre a megélhetésüket illetően, amelynek eredményeképpen a mezőgazdaság korábbi fontossága nagymértékben lecsökken.⁶⁰ Az ázogi romák, akik korábban a falubeli magyar és román gazdák kliensi körét képezték, amely az agráriumban adódó bérmunkát jelentette, az új helyzetre külföldi vendégmunkával válaszoltak, amely gazdasági helyzetükön csupán kismértékben változtatott. Ennek ellenére a legkiszolgáltatottabb gazdasági, szociális helyzetben levő személyek (köztük nagyon sok nő) továbbra is arra szorúlnak, hogy patrónus-kliens relációt tartsanak fenn a magyarokkal, amely adott esetben a létfenntartásukhoz szükséges minimumot biztosítja számukra. Ezért a patrónus-kliens relációban nyújtott munkájuk fizetsége túlnyomórészt alapvető élelmiszerből, állataik számára való takarmányból áll, amelyet ritkábban fizetéssel kombinálnak, gyakran előre felvett pénzkölcsönök „ledolgozása” formájában.

A szlovéniai komlóültetvényeken történő munkavállalás lehetőségei szűkülőben vannak, a néhány személy által kontrollált migrációs mintától eltérő utat csupán néhány roma személy tudott megvalósítani. Jelenleg az új, a szlovéniai modelltől eltérő migrációs patternek tűnnek életképesebbeknek, hosszabb távon fenntarthatónak.

A magyarok azzal vádolják a romákat, hogy nem tartoznak a településhez, illegális módszerekkel jutottak a településen való lakhatásukat megengedő törvényes papírokhoz, megsértik a közösség legalapvetőbb normáit. A romák ezzel szemben azt sérelmezik, hogy a helyi erőforrások, a termőföld, a munkahelyek, az infrastruktúra csupán a magyarok számára elérhető. A kenyérgyár, amely – mint láttuk – alapvetően megváltoztatta a helyi közösség többségének korábbi életvezetését, munkarendjét, sőt a szabadidő eltöltésének a módját is, csupán a magyar közösség számára hozta el az áhított modernizáció ígérését. Míg a kenyérgyár a magyar közösség tagjai számára stabil munkahelyeket, hosszú időre történő előretervezést, készpénzfelhalmozást vagy a lakóház felújítását, modernizálását, autóvásárlást jelent, a romák többsége számára a napi betevő falat megszerzése is gondot okoz. Azt kell látniuk, hogy kimaradnak a települést modernizációs áramlatokba bekapcsoló cégcsoport jelentette erőforrásokból is, és vályogházakban, nyo-

60 Lásd Peti: Megélhetési stratégiák egy Kis-Küküllő menti településen. Id. kiad. 375.

morúságos körülmények közepette kénytelenek lakni. Míg a magyaroknak a helyi erőforrások fölötti ellenőrzésük révén sikerült életkörülményeiken javítaniuk, a romák egyetlen kompetitív erőforrása a külföldi munkamigráció, amely a lokalitásból való kizártságukat jelzi és megerősíti.

A formális diskurzusokban az interetnikus relációknak a 2012-es konfliktus óta történő konszolidálódása fejeződött ki, azonban mindkét közösség esetében érezhető volt egy bármikor kirobbanó újabb konfliktus rémétől való félelem.